

A558144

Л-642-я. II

V.N. Karazin Kharkiv National University

01088687

4

Dr. Tünggen

Bellenger

O. Nau

König König

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen -

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

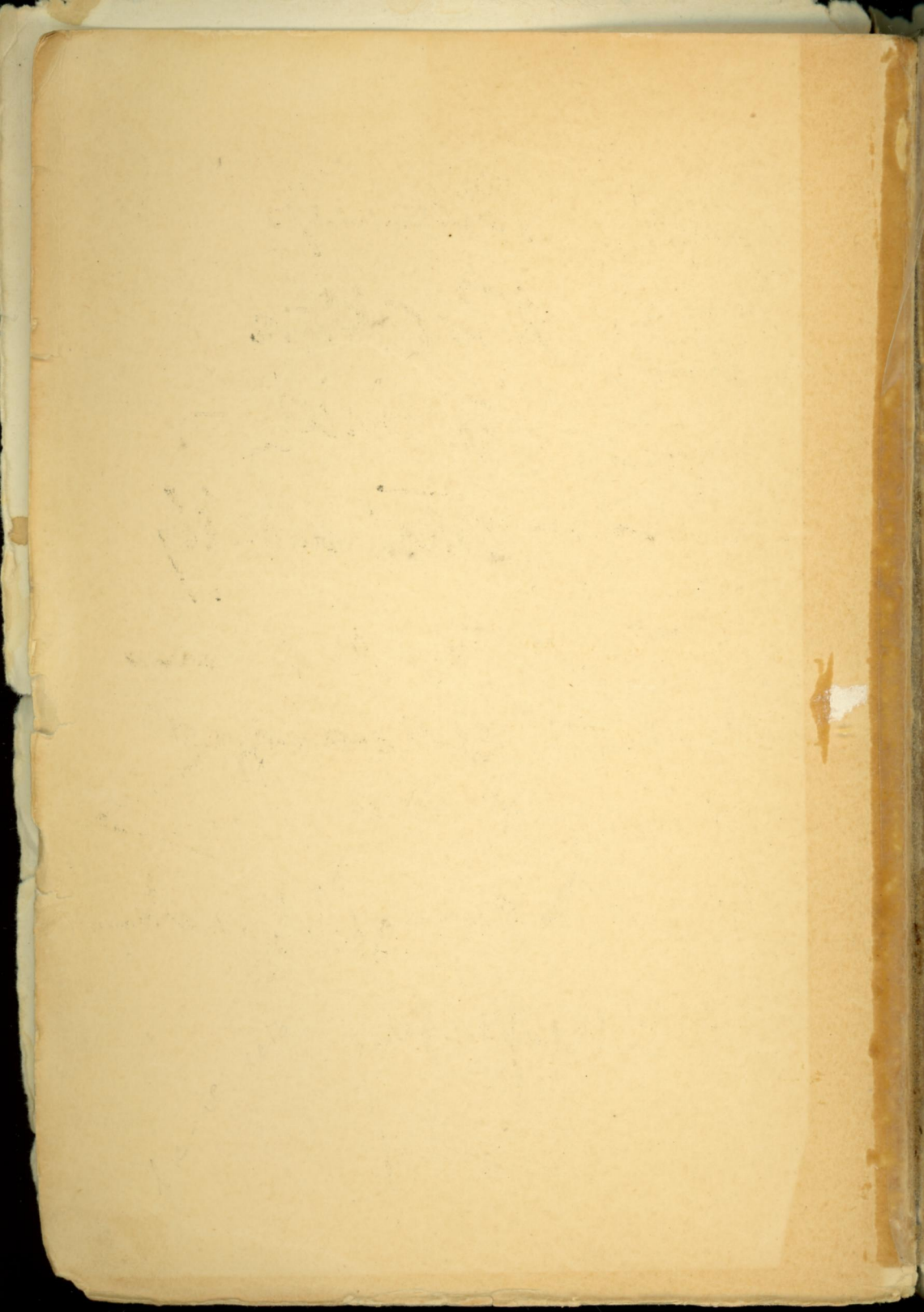
Dr. Tünggen

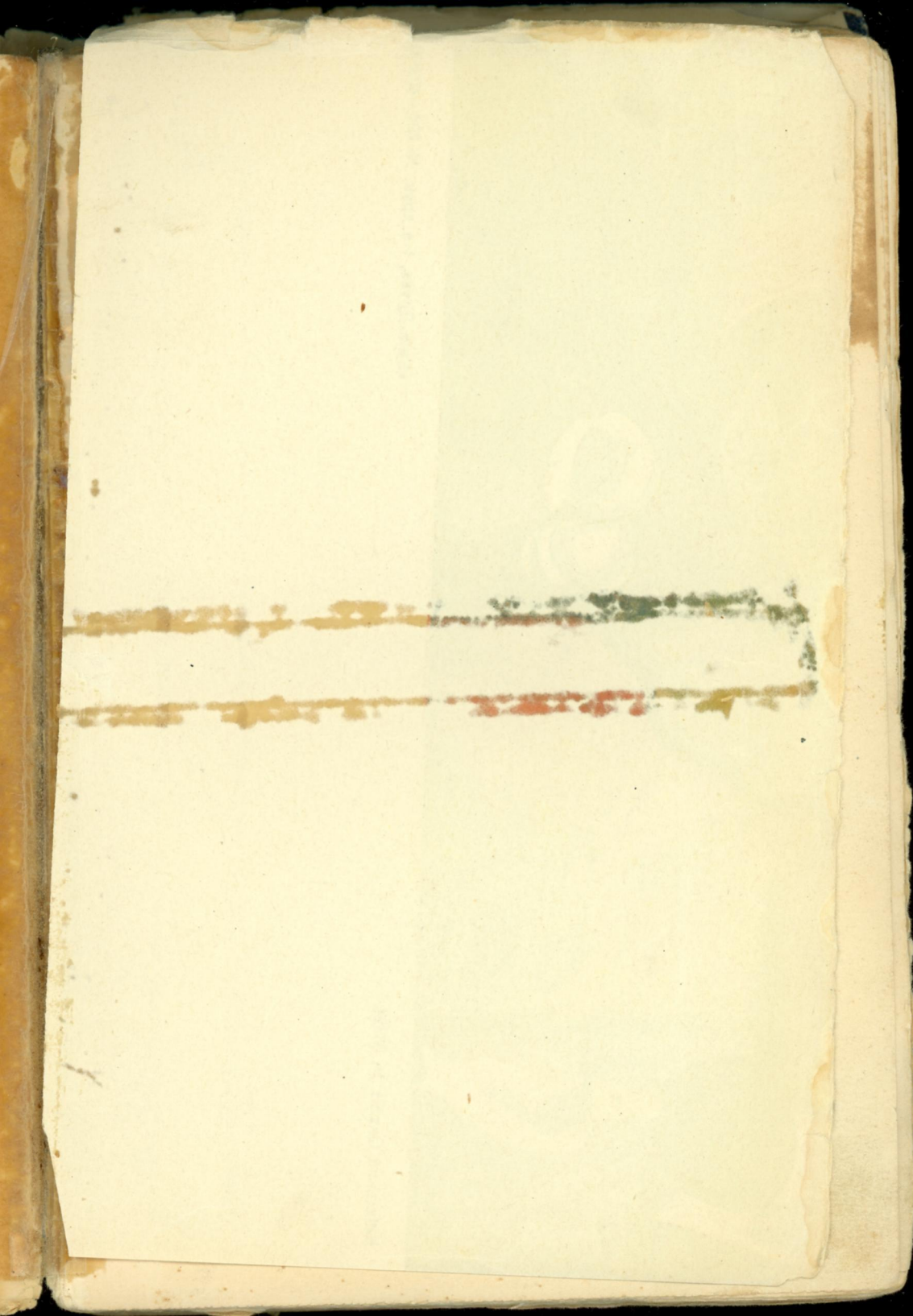
Dr. Tünggen

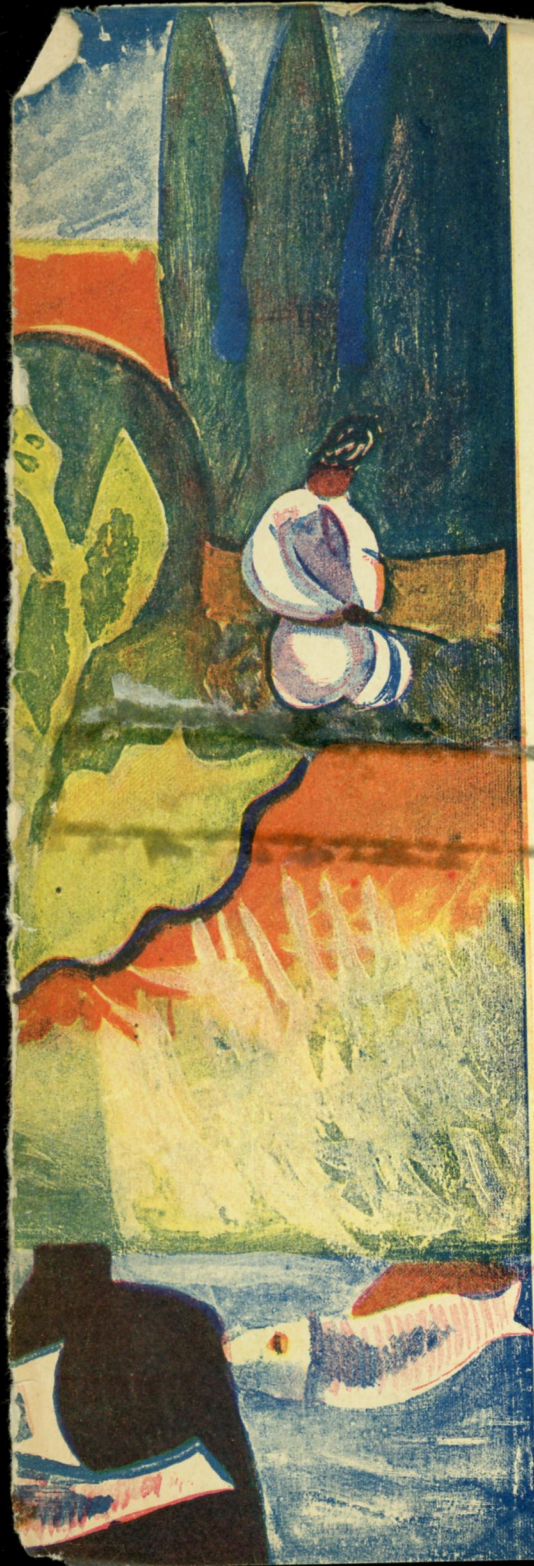
Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

Dr. Tünggen

«Київ-Друк», 1-а друк. № 300—40.000.

Київський Окрліт № 05324.

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК

КНИГА ДРУГА (132)

СІЧЕНЬ—1929

Д В У

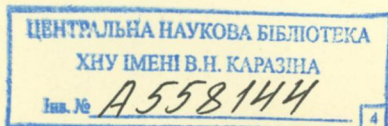
Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 2369к
від 12/XII 1928. Зам. 402.

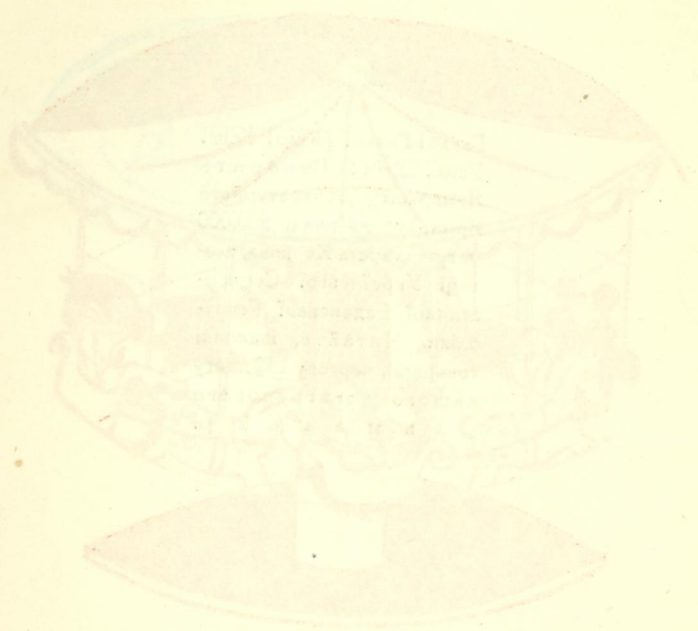
1-642-9. II

(129)

Галло! Галло! Галло! Усім!
Усім! Усім! Говорить
Ярмарком „Літературного
Ярмарку“ на хвилі 500.000
метрів із міста Харкова, сто-
лиці Української Соціалі-
стичної Радянської Респу-
бліки. Читайте, шановні
товариші, чергову 132 книгу
нашого позагрупового
альманаху.

Занавіс підіймається. На кону Чортик Зануда (європейськи костюмований) похмуро повідомляє:

— Шт! Від імени літярмаркому повідомляю, що ганебну анонімку автора інтермедій навіки зірвано. Нахабному індивідуалізму покладено край. Віднині наші шановні читачі з № 3 альманаху в задоволенням законстатують, що інтермедійно-драматичне оформлення „Літературного Ярмарку“ взяли на себе вчені та письменники, по праву відомі всьому культурному світу.

№ 3-й оформить Майк Йогансен

№ 4-й І. Ю. Кулик

№ 5-й проф. В. Юринець

№ 6-й проф. І. П. Соколянський

№ 7-й Остап Вишня

№ 8-й проф. О. І. Білецький

№ 9-й В. Підмогильний

Чортик Зануда кашляє і, похмуро промовивши етдетера та так само похмуро приклавши в знак пошани до серця руку, зникає за лаштунками.

Харків, ДВУ, вулиця ДО КНИГИ СТО ТРИЦЯТЬ
Лібкнехта, 31. Як, ДРУГОЇ

пам'ятаєте, шановний чи- С І Ч Е Н Ї 1 9 2 9
тачу, в календарі 131 книги
„Літературного Ярмарку“ ми відзначили день наро-
дження нашого першого повістяра Гр. Квітки - Осно-
в'яненка. Дозвольте ж календар 132 книги віддати
одному з „перших хоробрих“, а саме поетові-комунарові
Вас. Ёлланові.

Коли Ви сідаєте на автобус лінії „вокзал — міський
парк“, то Ви ж таки, взявши курс до нагірної ча-
стини Харкова, завжди потрапляєте на кінець г'орода.
Тоді Ви сходите з автобусу, запалюєте свою турецьку
люльку, даєте дорогу якійсь заклопотаній г'орожанці
з білим боа на плечах і дивитесь. Попереду Вас —
башта (над баштою біжать кучеряві баранці голу-
бого неба) і іподром. Попереду Вас крила іподрому.
Ви йдете далі — туди, до Сокольників, до роман-
тичних Помірок, що стоять серед не менш роман-
тичного лісу (весною там прекрасна вальдшнепинна
тяга!) і, йдучи в такому напрямкові, недалеко від
авіаційного городка зустрічаєте скромну могилу.
Скромну могилу і самотню.

Коли Ви йшли Лермонтівською вулицею і потра-
пили на цвинтар, то Ви добре пам'ятаєте, що мо-
гила і пам'ятник драматурга Кропивницького, ска-
жімо, стояли зовсім не самотньо. Але тепер Ви
бачите цілком скромну і цілком самотню могилу.

Тоді Ви схиляєте голову і замислюєтесь. Ви, між іншим, думаєте, що вищезгаданий пам'ятник дуже легко перевезти з цвинтаря і поставити його в садку, що біля ДВУ, назвавши цей садок садком Кропивницького, та потім Ви також думаєте і про те, що в цій самотній могилі (за крилами іподрому), в цьому печальному курганові поховано нашого зовсім не печального і навіть веселого сучасника з блакитними очима. Навколо тиша (тільки зрідка проскочить повз Вас брукованим шляхом якийсь мотоцикл). Ви згадуєте Вас. Еллана, нашого веселого сучасника з блакитними очима, і Ви згадуєте події останнього десятиріччя. І в цей момент Ви чуєте далекий, неясний гул. То десь, очевидно, режуть гармати громадянської баталії, то десь, очевидно, мчаться полки неповторної кавалерії, то десь...

— А-ах! — міцно зідхаєте Ви і голосно (се-ед степової тиші) та динамічно промовляєте: — Так! Ніколи! Ніколи цей комунар не був печальною людиною. Ніколи! Навіть після своєї смерті! Ніколи! Після своєї смерті навіть особливо. Хіба не регоче він, скажімо, коли якісь претенсійні нікчеми вроді якогось Голопупенка безрезультатно намагаються скомпромітувати його в очах революційного суспільства? Хіба і т. д. і т. п.? А-ах! Ніколи!

...Падають сніжинки. Саме ті дикенсівські сентиментальні сніжинки, що ще так недавно прилетіли з далекого північного бігуна і що ще так недавно, зробивши мініатюрну метелицю, впали на брук, на асфальт і на дахи хмародряпів та домиків нашого, повного своєрідної екзотики, столичного міста...

— Падайте, падайте, сніжинки! Падай, падай, сніжок! Падай надовго! Щоб скоро не розтанув! Щоб так і лежав пухким простиралом довго-довго, аж поки прийде весна. І озимина не загинула б, і для легень легше було б...

— І потім сніжок взагалі дуже веселить. Дивись на сніжок — про сковзалку думаєш (коли був зама-

зуркою - хлопчиком, а дід-мороз так схопить за носа, що аж пищиш!), про з снігової гори на гринджолятах. про розвальні. що їх весело мчить казковий коник, а на розвальнях з тобою якась рум'яноока Магуська (себ-то Маруська: не вимовляєш „р“) — з тобою якась рум'яноока Магуська, і вона чи то з староукраїнської, чи то з Нарбутівської графіки.

Казковий коник біжить. Попереду якась оселя і здіймаються в небо вранішні димки. Тоді думаєш і про метелицю, і про Світлану, і про черевичок за ворітьми. і про Тат'яну Ларіну („лика, печальна, молчалива, как лань лесная боязлива“), і про багато дуже цікавих речей, про давно забуте і неповторне, але, як і молодість, патетичною кішечкою ніжиться на серці твоєму.

— Д'ех, друзі наші щирії! Що не говоріть, а життя все-таки не погана штучка! Береш на долоню цю штучку і вдивляєшся. І що більше вдивляєшся, то, можна сказати, сильніше закохуєшся, то сильніше, можна сказати, хочеться жити і жити і ніколи не вмирати. Це, звичайно, наївно, але Ви ж тут, шановний читачу, ні при чому. При чому тут Ви, шановний читачу, що Вас затоплює безпричинна радість, і така широка і така грандіозна, як Гімалаї Гімалаїв?

— Буквально ні при чому!.. І ми, між иншим, ні при чому, що нашому Ярмаркові бракує сонячних фарб, що наш Ярмарок ніяк не хоче горіти патетикою своїх запашних днів. Ми теж ні при чому, шановний читачу.

— Бо й справді: чому він не хоче горіти патетикою своїх запашних днів? Ми питаємо: чому він не хоче горіти? Ви, може, скажете, що ми дуримо самих себе. що наші буденні дні є все-таки і тільки сіренькі дні. Ви, може, скажете, що нашим письменникам далеко до великої літератури? Ви, може, скажете...

— Нічого подібного! Наші буденні дні — не сіренькі дні сіренької епохи. Це дні, це все-таки і все-таки дні

Великого Будівництва, дні, коли треба грянутись на землю і, не будемо ховатися, заверещати. Наш Ярмарок тому не хоче горіти патетикою своїх запашних днів, що нам (і нам, і Вам, шановний читачу!) бракує волі, що нарешті нам уже і не бракує волі, але ми мусимо трохи почекаати. Сьогодні наше письменство розбігалось по драматичних закутках справжнього сіренького життя сіреньких людей. Але завтра, треба припускати, воно вийде на широкі шляхи і завтра воно заграє всіма фарбами багатого на фарби барвистого світу.

Ах, боже мій, боже мій! Хіба, скажімо, Золя золоточорного Донбасу уже прийшов? Той Золя, що буде нам, як Золя, що розповість, як сивий старий Донбас, Донбас вагонеток - кіньми відсовується в діль віків і дає місце тому молодому енергійному Донбасові, що весь в електриці? Хіба, скажімо, прийшов той запашний, що мусить розповісти нам про новітнє машиноборство, про психіку нової донбасівської, скажімо, людини? Хіба він прийшов? А де, скажімо, той, що Дніпрельстан для нього не є *terra incognita*? Той, що на основі фактів і цифр розгорне перед нами майбутнє нашої справді таки вишневоокої країни і нашої справді таки другої Америки? Де той, що...

Той письменник і ті письменники прийдуть! Вони не можуть не прийти. Ми віримо. Ми, нарешті, не можемо не вірити. Наш Ярмарок таки заграє всіма фарбами багатого на фарби барвистого світу!..

...А поки-що ми бачимо тільки хлібні черги. Ми не знаємо, що хлібні хвости роблять не в робітничих районах, а саме в міщанських. І ми, на жаль, нічого не знаємо про хлібні махінації. А махінації цікаві. Сидить, скажімо, спекулянт десь біля Харкова й потім раптом їде до Харкова. І, приїхавши до Харкова, стає в чергу (і так кожного дня), щоб потім більше хліба для спекуляції. А ми цього не знаємо...

Для ілюстрації можна взяти Херсонську історію. Кожного дня ходив обиватель по хліб, у чергу. Хтось шепнув на вухо міліціонерові: „у цього дядька 600 пудів сховано“. Міліціонер взяв обивателя... Вияснилося, що неправда: не 600, а 800 пудів сховано!

Ми і цього не знаємо, ми тільки знаємо, як падає сніжок. І знаємо, що надходять різдвяні свята...

А що таке різдвяні свята? Різдвяні свята — це християнські свята. Християни будуть даремно молитися в ці різдвяні дні і ходити до церкви. Християни думають, що в цей день народився Ісус Христос. Християни так думають, а насправді нічого подібного ніколи не було. Це, можна сказати, хоч і красива, але дуже шкідлива легенда. Її (легенду) використовують, як і треба було чекати, попи. Вони (попи себ-то) збирають темних людей, беруть у них гроші і говорять їм про бога, а бога насправді не тільки того нема, що за нього треба платити гроші, але й того, що за нього не треба платити грошей. Саме тому і слід антирелігійно попрацювати, особливо серед фанатиків - баптистів. Що ж до ритуалу, то тут — питання: хто за, а інші проти революційних ритуалів. Колядки та щедрівки, скажімо, може, і потрібні, але так потрібні, щоб колядки і щедрівки тягнули не до бога і до ледарства, а до життя, до боротьби і до праці. Правда, шановний читачу?

... Надходять різдвяні свята. Підуть парубки й дівчата з хати до хати й будуть співати:

„Добрий вечір тому, хто є в цьому дому:
Старому, молодому та не богу не святому,
Бодай здорові були, що ви нас не забули,
Старий, молодий, тільки не бог не святий...“

Отак будемо віншувати. Потім підійде баран колядник теж з колядкою: „колядуй, баране, не вмію, пане...“ і т. д. А то ще козел домагається колядки: „вибіг козелець із нових сінець, наставив

пушку: дайте панпушку, наставив ріжок: дайте пиріжок, наставив жмінку — дайте копійку". Отак будемо щедрувати! Тоді вийдемо ще раз на вулицю і подивимось, як горить небо зорями. Стоїмо і дивимось. Кожний чоловік має свою зізду на небі (Schulenburg. 273), як чоловік умре, то зізда впаде або й так загасне. Це, звичайно, неправда, але от коли в зимі небо визвіздиться, тоб-то коли зізди дуже ярко горять, то се значить, що буде довша погода й великі морози. Коли в зимі сніг завальний, то в літі збіжжя виляже. Це теж, може, правда, а, може, і ні. Що ж до плям на місяці, то в народі так говорять: се брат брата на вили підняв за те, що хотів украсти у нього в'язанку сіна. За те бог їх обох поставив на місяці, і видно, як один брат другого підняв на вила, а у нього ще в'язанка сіна на плечах.

— Це, звичайно, брехня. Краще давайте далі віншувати.

„Віншуємо вас, бідная вдово,
добрим здоров'ям, новородженням святом
і новим роком в гарзді опроводжати
з вашими діточками, сиріточками,
і многая а та“.

— З новим роком і Вас, шановний читачу! Сподіваємось, що цей 1929 рік буде дивитись на нас такими ж незабутніми очима, як сині очі Фірвальдштетського озера, що про них говорить в своїй промові наш ніжний друг із романтичного кварталу Майк Йогансен. З новим Вас роком, шановний читачу! Читайте і Ви з задоволенням нову сторінку Великої Книги. Велика Книга — це книга життя. Сорочка на ній янтарна, в Оскар-Вальдівських камінцях, титулка на ній, як вічно юна веселка. По берегах цієї книги обтрушуються індиговочорні австралійські лебеді. Ну, і т. д. Тоді, на новий рік, вранці, прийдуть до Вас, шановний читачу, малі хлопчики - горобчики засівати Вас збіжжям,

обсипати з рукавиці господаря і хату. Ви їх попросите сідати, щоб усе добре сідало: кури: гуси, качки й старости навіть. З ними прийде до Вас перебрана коза, „з вухами, зробленими з колосків“. Ну, і т. д. З новим Вас роком, шановний читачу.

...А тепер давайте починати. Виробів нашого Ярмарку чимало і, значить, не треба гаяти часу. Перед, як бачите, веде „Лірика Фавста“ О. Влизька — саме того поета, що дуже не любить, коли його порівнюють з Шіллером чи то з Пушкіним. Нелюбов цю Ви, шановний читачу, не можете не вітати. Але коли Ви не привітаєте і „Лірики Фавста“, то ми вже не знаємо, чим Вас і почастивати. Ій-богу! Що ж до оповідання Досвітнього — „Сірко“, то дозвольте не ховати від Вас нічого і сказати щиро: це оповідання пролежало в нашому портфелю кілька місяців, і саме тому так довго пролежало, що нам воно не сподобалось. Певніш — не воно не сподобалось, а його початок. Прочитали ми колись йо о початок і положили в портфель: не цікаво, мовляв! Потім колись беремо і читаємо: і... щоб Ви думали!?! Схопили ми себе за волосся й почали тягати по кімнаті: мовляв, ну, як це ми проморгали таке оповідання! Ну, як це... а-ах, боже мій!

Одним словом, Peter Polischuk, Berlin, 65, See-stras 83.

Можна сказати прекрасний чичероне, і його ми з охотою рекомендуємо. А от Григорій Косинка нам поки що нічого не прислав. Не прислав і Антоненко Давидович і багато ще не прислало (чекаємо!). Ну, а „Сірко“ зовсім не сатира, як Ви думаєте, шановний читачу. Ій-богу! Так-ц_о

„Добрий вечір тому, хто є в цьому дому:
Старому, молодому та не богу не святому...“

Над берегом, над бере- ЛІРИКА ФАВСТА
гом, над берегом і далі,
далі, далі сині тучі —

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

(О, ніжна лірика Флоренції Джозе Кардучі, така прекрасна і нудна!..) —

В маленькому завулкові поблизу од мого саду
із пічей Мартена

вібрує героїчний тенор,
отже, не заперечую — воно весна.

Сміється сонце в голубому розтривоженому сині, —
де вітер — музика Росіні, —

маленьким хлопчиком з Ван-Дейкового полотна.

Комарі та жаби на болоті надіслали один одному
обурені ультиматуми
і ніяк не можуть погодитись в аграрному питанні
на територіях комиша.

Через це виникає для лірика надто загострена
колізія, бо він душа
і серце, і вогонь цілого натовпу ненажер, що без-
заперечно вимагають лірики, та в нього стума
і повна неможливість розібрати, чи то комаринна
рапсодія Брамса серед іржавої ряски на мініятю-
рному озерці, чи то пісні, що співав Новаліс, —
взагалі — катаклізм!

Маленький жучок дуже гарно і дуже гордо підвів
свою голову,
а в нього ж такі золотяві і скромні крильця та з
крапками по олову.

Безперечно, він хоче зробитись не меншим, як
Цезар, проте
можливо кудись полетіти, як людина — шукати
знання, — на кімнатний вогонь, на пусте,
і впасти, затамовуючи своєї самовідданості обра-
жений жар,
з власних олімпів, на власну конкретну зону, як
маленький, опалений, серед божих корівок — Ікар!
Маргаріто!

Чи підійдеш коли-небудь до мене ніяково, як
 Форнаріна до Рафаеля,
 Чи ж і я буду знати, що засвітиться в бла-
 китних, затурканих сонцем очах!
 Нема романтики. Є трест, картель;
 Нема романтики!—авто та вело!
 Та бомбами розтрощений мармур Мікель-Ан-
 джело, та цінена лорнетом Грезова постель!
 Та, може, з випадковістю Мадонна Донатело
 в кафе заспекульована, де богом джин та ель!
 Од крові, од життя. тріщиш, аж шкурі жарко!—
 Давно анахронізм і Данте, і Петрарка, і зовсім
 недоречний геніяльний Рафаель!
 Тепер уся земля лежить в консервних скальпах!—
 Оце недавно чув поет, як заривав на Альпах
 звульгаризований,—під скепсисом туриста—
 дурня—Телль.
 Р. С. Авторів не доводиться, проте, жалку-
 вати за Нібелунгами та иншим середньовічним
 чортovinням!

І Свирид Онуфрієвич рап-
 том спинився.

С І Р К О

ОЛ. ДОСВІТНІЙ

— Що? як ка'те?—ози-
 раючись, промовив він лагідним голосом. Але біля
 нього нікого не було. Тоді він, примруживши очі,
 подивився на перетяте природним валом узбережних
 скель синювате дзеркало морського простору, пе-
 ревів погляд ліворуч на візерункове зелене мере-
 живо великого міста, що вкрило широченну долину
 побіч моря, і знизив очі під ноги.

— Чи ти ба!—ласкаво промурмотів він і, нахи-
 лившись, почав виплутувати ногу із заржавілого за-
 лізного обруча.

— Диваки! Навіщо ото кидати сміття під ноги?—
 ще раз прогомонів він, обережно ступаючи через
 різне дрантя та цурпалки.

Свирид Онуфрієвич поволі вийшов на доріжку, що простувала від моря, топнув ногами, збиваючи пил із черевиків, і пішов у напрямку околиці по-жовклих кам'яних хаток. За хвилину, проте, він знову шкутильгав смітником, загубивши стежку.

— Наш професор знову чимчикує „навпростець“...— промовив юнак у вицвілому а-ля студент кашкеті до літнього чоловіка, що сидів на камені біля воріт і уважно розглядав свої порепані, мозоляні долоні. Літній чоловік підвів голову і поглядом, повним ласки, дивився на невеличку фігурку людини в потертому сіренькому убранні, що замріяно чимчикувала через смітниковий майдан до будівель. Юнак і літній чоловік — студенти інституту, де викладав Свирид Онуфрієвич — любили цю невеличку на зріст людину — професора. Любили за те, що він ніколи не підвищував свого голосу, не гиркав на слухачів, не вимагав „підтягтися“, мило дозволяв підчас своїх лекцій зловживати запитаннями... Любили за те, що він по-батьківському зустрічав їх у себе вдома і допомагав розв'язувати ті складні теоретичні і практичні питання, що їх не сила було збагнути за стінами інституту.

— Га? Як ка'те? — запитав сам себе Свирид Онуфрієвич і, нахилившись до черевиків, відчепив од ноги гниле мотуззя.

Коли він нарешті вийшов на брук, підійшли до нього і студенти.

— А... Бітнер... Шевчук! — протягнув Свирид Онуфрієвич, зиркнувши на своїх учнів. — Як ся маєте? Мо' що цікавого вичитали? Га? — Він простяг руку до одного студента і, не потрапивши в долоню, посіпав того за рукав, потім, побачивши свою помилку, усміхнувся і вже двома руками вхопив долоню другого студента. Він дружньо стиснув її.

— А я завтра вирушаю в дорогу! — надхненно промовив Свирид Онуфрієвич і подивився на своїх учнів крізь блискучі окуляри повними ласки синами очима.

Ніхто б і ніколи не дав йому п'ятдесят років. Його рожеве, гладенько голене обличчя мало юнацький вигляд, і жодна зморшка не зібгала його подоби. Мабуть, професор за все своє життя не знав, що таке лютість, що таке людська злоба.

— А, може, візьмете і нас із собою? — запитав білявий юнак, почувавши мізинцем собі біля вуха.

— Виходить, ви знаєте, що я їду?.. Бач, а я й забув! — похапцем відповів професор, перевівши погляд з одного на другого. — Ні, мої любі! Я хочу мати цілковитий спокій. Вирушу сам.

— Але ж самому небезпечно, — зауважив літній студент, мнучи в руці пакуночок. — В дорозі все може трапитись...

— Що трапитись? — стенив плечима Свирид Онуфрієвич і подивився на білу хмарку, що пливла в піднебесних просторах.

— Тоді ви... може, ось... це візьмете... — промовив літній учень, похапцем розгортаючи газетний пакуночок. В.н видобув звідти маленький, з дитячу долоню, чорненький бравнінг і передав Свириду Онуфрієвичу... Потім добув з кишені папірець і, ткнувши до рук професорові, додав: — А це по-свідка на право...

Свирид Онуфрієвич повертів у руках металеву річ, прикинув її на долоні, ніби виважуючи, і хутко поклав до кишені, стиха промовивши сам до себе:

„Мо' й справді скажиться якась тваринка...“

В цей момент рипнула хвіртка, і звідти з криком „татусю!“ до Свирида Онуфрієвича кинулись дівчинка й хлопчик. Вони повисли на його шиї, кілька разів поцілувавши йому обидві щоки, потім скочили на землю, кивнули до студентів як до старих знайомих і, вхопивши за руки Свирида Онуфрієвича, потягли його до хвіртки.

На порозі з'явилась висока, струнка білява жінка. На її обличчі грала матерня усмішка...

— Так ми, мабуть, підемо, — промовив білявий студент, і обидва, вклонившись жінці, простягли до професора руки.

— А мо' чаю нап'єтесь? — кинув Свирид Онуфрієвич і додав, побачивши, що студенти вже пішли: — а втім, як хочете!

За кілька хвилин Свирид Онуфрієвич сидів за столом серед своєї родини і, посміхаючись, розповідав пригоду, що трапилась з ним у видавництві. Коли він виходив звідти, з видавництва, — зауважив, що хтось іде просто на нього. Згадавши свою звичку завше натикатися на людей, Свирид Онуфрієвич дав дорогу добродієві, але добродій і собі став осторонь, і якраз проти нього, щоб дати дорогу професорові. Тоді Свирид Онуфрієвич уклонився. Це, в свою чергу, зробив і добродій, одхилившись в той же лівий бік. Професор ще раз уклонився; уклонився ще раз і зустрічний чоловік. Свирид Онуфрієвич попросив пробачення за таке непорозуміння та порадив добродієві, щоб їм розминутися, так: він постоїть праворуч, а добродій хай проходить ліворуч. Але тут здивований Свирид Онуфрієвич спостеріг, що зустрічний добродій хоч щось і мовив ротом та хоч і робив якісь рухи, проте від нього не було жодного звуку. Мабуть, добродій був німий... А втім, треба ж було якось розминутися. Треба ж було примусити добродія піти, скажімо, праворуч, коли Свирид Онуфрієвич ішов ліворуч. Витерши своє спітніле чоло (що, в свою чергу, ніби на глум, зробив і зустрічний добродій), професор поклав силою відтягти нахабу. Він простяг руку, щоб ухопити того за лікоть (цей самий жест зробив у свою чергу і добродій), і тоді зауважив раптом, що його рука доторкнулась холодного слизького скла. То було дзеркало.

Сміялись тільки діти: семилітній синок та десятилітня небога (вона постійно жила у професора). Дружина та стара професорова мати тільки усміхну-

лись. Вони звикли до різних подібних придибашок...
Що вони, ці придибашки, важили проти їхньої до
нього любови?

Крім того, вони знали давню байку про того зна-
менитого вченого, який замість крашанки вкинув
в остріп свого годинника, тримаючи в руках замість
годинника яйце рівно хвилину і п'ятдесят три се-
кунди, тоб-то стільки часу, скільки треба було,
щоб яйце зварилося... Вони знали, що їхній „та-
тусь“ — як усі вони його звали — великий вчений
і що він пише новий науковий твір, який за півроку
ляже важким томом у шифон'єрці його кабінету,
там, де в золотих оправках було вже дванадцять
томів його наукової праці ..

І дружина і мати любили професора не менш, ніж
його любили студенти. Щоб не посваритися, вони
навіть розподілили поміж себе обов'язки: одна мала
нагадувати йому за обід, вечерю, сніданок, що він
про них завше забував; друга допомагала йому від-
шукувати в кабінеті приладдя, блок-ноти, нотатки,
книжки чи то діаграми й мапи, що завше десь зни-
кали або потрапляли туди, де їм зовсім було не
місце; одна мала зав'язувати йому краватку, що її
він ніяк і досі не навчився „по-людськи“ зав'язу-
вати, друга допомагала йому в інших щоденних
дрібничках...

Взагалі Свирид Онуфрієвич був живою анекдо-
тою. Про це він і сам знав. А втім, „дзеркальні“
пригоди мало обходили його. На його думку, кожна
людина є чимсь дефективною, як дефективна й сама
природа. Хіба можна бути універсальним? Хіба
можна досконало знати рух і значення кожної мо-
лекули і разом з тим вивчати та знати, як будуються
хати, друкуються книжки, на якій вулиці якою сто-
роною ходять, де по коридорах стоять дзеркала, як
треба шнурувати та ваксити черевики?

Але Свирида Онуфрієвича непокоїло більш за все
те, що він не вмів зав'язувати краватку. Коли б він

був диваком у суспільстві, він (на зразок тих людей, що хочуть бути оригінальними й намагаються ходити голими, в той час коли більшість ходить одягнутими) ходив би без краватки. Та він був звичайною людиною, що підпорядковується всім звичаям громади. Тому він теж, як і всі інші професори, носив краватку. Ця краватка, як уже сказано, його непокоїла й частенько давалася в знаки. Одного разу, коли його сем'я була десь на вакаціях, а він затримався на кілька днів у городі (був з їзд біологів), він, роздягаючись і скидаючи краватку, згадав, що ранком він не зможе зав'язати її. Але згадав він у той момент, коли краватка була розв'язана. Тоді він хутко одягнув нову сорочку й комірець, швиденько натяг керею і вийшов на вулицю. Зайшовши в першу крамницю, він поспитав собі краватку і тут же люб'язно попросив зав'язати йому. Торгівник, звичайно, залюбки виконав прохання (хіба ж даремно він здер за неї вдвічі?). Тоді Свирид Онуфрієвич пішов додому та так і лг, не роздягаючись, щоб уранці бути з зав'язаною краваткою...

У той день на з'їзді колеги трохи дивувалися, чому це вбрання Свирида Онуфрієвича таке пом'яте. Проте вони замилювались його майстерно зав'язаною краваткою з блискучою запиналкою в комірці...

Секрет цієї майстерності Свирид Онуфрієвич сам розшифрував підчас перерви...

Цього року завітало чудове літо. Приятелі Свирида Онуфрієвича — професор Нейман та асистент Демчук — запевнили його, що цілих три місяці стогатиме прекрасна година, ота чудова година, що може бути тільки коло моря, в тих краях, де жив і працював на користь науки й суспільства Свирид Онуфрієвич.

Дивного в тім, що професор цікавився людиною, нічого не було: Свирид Онуфрієвич лагодився використати свої вакації для мандрівки. Справа

в тому, що (як це він уже довів і родині і своїм колегам) для його чергової наукової праці, що ото має вийти взимку з друку, бракує йому особистих дослідів над господарчими тваринами, дослідів безпосередньо на місці, в селі, в тих різноманітних умовах, що в них перебуває худоба. Перш за все він має перевірити останні твердження американців та французів, які доводили, що такі органічні атоми, скажімо, як фагоцити, впливають на вдачу тварини, її міць, витриманість і загартованість од хвороб, саме залежно від тих спожиткових, житлових, кліматичних і інших умов, в яких перебувають ці тварини, по-друге...

... Свирид Онуфрієвич налив у блюдечко з шклянки чаю, вловив шматок хліба і похапцем почав пити.

— Ну й духота ж! — промовив він, потормосивши ковнір своєї сорочки.

— Ба, я й забув було, — додав він, обвівши поглядом своїх — жінку, матір, сінка й небогу, що принишкли, схилившись до своїх порцелянових філіжанок з запашним чаєм. — Сьогодні редактор сам принесе гроші!

Мати й дружина презирнулись, і на їхніх обличчях заграла ледве помітна усмішка.

В цей момент вони, певно, згадали ту пригоду, коли одного разу їхній „татусь“, одержавши від редактора наукових видань чека на кількісь-там карбованців, загорнув у нього якогось жучка, що спіймав десь на вулиці... Навіщо потрібен був йому той жучок, вони так таки й не дізнались, але вони тепер, певно, раділи, що редактор домислився сам принести гроші... А втім, хіба справа в одному жучкові? Одного разу їхній татусь у поштову скриньку замість листівки вкинув синеньку банкноту...

Рипнула хвіртка, і професорова дружина, зиркнувши крізь кручені паничі, що повили веранду, підвелась.

— А ми гуртом, Свириде Онуфрієвичу! — пробасив ставний брюнет, ступаючи по східцях.

— Пане редакторе!... Оце гаразд... чайку! — схопився Свирид Онуфрієвич з-за столу, простягнувши обидві руки до гостя. Але, побачивши, що за брюнетом ідуть ще двоє, раптом розвів руками.

— Карло Абрамович! Денис Трохимович!

Старенький Карло Абрамович Нейман, професорів колега по інституту, витерши хусткою свою спітнілу лисину, вклонився.

Демчук, Денис Трохимович, асистент Свирида Онуфрієвича, людина з кислою фізіономією, схилився на поручні веранди і закивав головою до дружини й матери Свирида Онуфрієвича. Він хворів на задуху і тому більше кивав, потакував чи запечував головою, ніж говорив.

— Так. виходить, рушаєте? — веселим тоном промовив редактор, погладивши голівку професорового сінка... Потім він повернувся до Демчука та Неймана і, потерши руки, захоплено сказав тоном лектора:

— Ми таки втремо носа закордонникам! Через свої спостереження ми таки дістанемо справжню істину! Ствердження наших лабораторних аналіз шляхом...

На обличчі старого Неймана виступив піт, і він чемно кивнув головою.

— Коли ж ви гадаєте вирушити, професоре? — промовив редактор, передаючи господині пакетик...

— Гроші? Дякую! — промовив Свирид Онуфрієвич, побачивши пакунок у руках дружини, і додав:

— Завтра ранком...

— А яким чином? — спитав і собі Нейман, взявши стільця і сідаючи край столу.

— Яким чином? Вийду за місто, сяду на першу підводу, що їхатиме, і вже... — Свирид Онуфрієвич підвів одно плече і, ніби відганяючи од себе настирливу муху, схилив набік голову.

— А якщо вона не туди поїде, куди вам треба? — з усмішкою в голосі запитав Демчук.

— Та мені що? аби понад морем, а куди привезе — мені однаково, де досліджувати... Чи не так, Карле Абрамовичу? — звернувся Свирид Онуфрієвич до старого колеги.

— Може, і справді краще було б, коли б і я з вами вирушив? — зауважив Демчук і зирнув на професорову дружину, шукаючи в неї підтримки.

— Ні, ні, Денисе Трохимовичу! Вам досить буде роботи й тут, а я якось сам упораюсь на місці. Аджеж твори я сам пишу?.. Невже я не здолаю цього зробити?.. — ображено проказав Свирид Онуфрієвич і, наче злякавшись, що ця розмова тягнеться без кінця, додав:

— Та що ж ми тут стоїмо? Ходімо хоч до кабінету...

В кабінеті гості оглядали сагайдак і шкіряну скриньку з причандалами, що їх мав забрати в дорогу Свирид Онуфрієвич, але розмова якось не в'язалась...

II Було за полудень. З-за гори, де хлюпалось море, дмухав легкий вітрець. У своїх прозорих хвилях він ніс якийсь приємний пах м'яти та ніби паленого порошу, змішаного з солоними випарами. Здибавшись на вулиці з запахом тільки-но змолоченої пшениці, полови й соломи від них, цей морський, бадьорий дух створював таку комбінацію пахошів, що їх жодна парфума не в силі перехопити. З гарманів чулись знесилені вйокання та втомлені, спокійні голоси гармаників. По деяких дворах вже замітали токи, і кури поволі слідом за замітальниками оволодівали пасовиськом. Собаки спокійно потягалися, відчуваючи, що тепер господарі на них звернуть увагу, давши будь-чим заморити нестерпучий голод. Біля деяких халупок уже сиділи чисто вдягнені бабусі, обсіпані малечю... Відчувалось, що це було перед святом.

Деся хтось позіхнув, і це позіхання невисганої людини відгукалось в інших дворах, ніби даючи знак: „пора кінчати“, „таки досить наробилися“...

Д 558 ІІІІ

Недалеко від села заревли корови — то череда перед святом, раніш як звичайно, йшла з пасовиська, і по дворах замигтіли жіночі спідниці.

Зачулося сердите собаче бурчання, а за мить серед пилюги йшла запекла баталія собачої зграї, що своїм гарчанням і скавулінням нагадувала згоднілих хижих звірів.

Нараз здоровенний рудий пес, підігнувши хвоста, випорснув із собачої навали і, мов вихор, метнувся через двір просто в поле.

— Так йому й треба! — посміхнувшись, промовив бордатий дядько, що вийшов за ворота.

— Не ходи на чужу вулицю, — додав він, потягнувшись.

Собачня після вдалого наскоку ліниво розходилася і лише кілька псів обнюхували один одного, ніби оглядаючи пошкодження.

Тимчасом сливе біля кожної хати стояли чоловіки, підлітки, що вже покінчали гарманування і вийшли подивитись, що воно ото збентежило їхню тиху вулицю — село.

Це невеличке селище, на кілька десятків хаток, довгенькою вуличкою простяглося на узгір'ї повз солоний непривітний лиман, за кільканадцять кілометрів од великого міста та за кілька гін од моря, де ніч-у-ніч рибалки закидали невід, вкладаючи в нього всі надії на своє щастя...

Колись, ще кілька років тому, тут було лише кілька низеньких розхристаних халуп, економічних будівель для наймитів... Потім за одно ліго ці халупки прийняли до своєї компанії ще кілька хаток, а тепер вони складали цілу вулицю... Темними вечорами тут у хатах, ніколи не світилось... Чи шкода було гасу, чи звичка жити без світла, чи ще яка причина була цьому — про це ніхто не знав. П'ять років тому тут був голод і люди й худоба, поївши все, що виявляло подібність соломи чи дерева, не вилазили на пустельну вулицю. Навіть єдина сука

Куцька перебувала десь поза хатами у звалищах, боячись з'являтися до двору, живлячись усячиною, що впіймає на полі — мишею, зайцем чи то підмерзлим птахом... Проте тепер кожен двір мав по кілька „Куцьок“ і „Ряжків“ і, коли дівтора бавилась у „кусі“, собачні з'являлося на вулиці цілі табуни.

В цей поганий надвечір різного зросту, масти й вигляду собачата й собаки, шолудиві, гладкі, безхвості і з пишними хвостами, сиділи або спокійно шалабудили біля двору, покинувши холодки під стогами, де вони перебували денну спеку.

— А ваш Рудько, Панасе, той, здорово підобгав того собаціюгу... дарма що менший на зріст, — промовив бородатий дядько в бік другого двору, де сперся на низенький кам'яний паркан літній парубок.

— Атож, — запаливши цигарку й замотуючи кисета, обізвався парубок. — Це ж од Куцої... Дужий пес... Розумне стерво...

— Чи буде там ще на цигарку? — поволі прямуючи до парубка, запитав бородатий дядько.

Через дорогу з воріт новенького паркану, що за ним виднівся новий череп'яний дах халупки, вийшло ще двоє дядьків і попрямували до курців. Один із них був подібний до тих дядьків, що на ярмарках цілий день ходять із пужалном поміж коней. Він був видроокий, і через те його погляд, здавалось, не міг пойнятися ні усмішкою, ні розпачем, ні байдужістю. Другий був кудлатий, як той рудий, що втік у поле. Він увесь заріс бородою, і з цих рудих пасом блищали сірі іскристі очі.

— Скінчили? — разом звернулись до них обидва курці, плюнувши набік.

— Де там... — відповів видроокий. — Ще днів на три буде.

— Коли 6 година... — ліниво кинув парубок, зирнувши на сонце. — У місті, як ото їздив із курми, кажуть, ніби почнеться злива.

— Та їм що, — зісно відгукнувся рудий, спершись на ціпок і підтягнувши свого тулуба на парканчик, — нічого робити — от і вигадують.

— Атож, — згодились курці.

Мовчки падали кручанки і цвіркали на землю.

— А ваш Рудко, го-го... — мигнув видрокий до пса, що випростався поперед них на присохлій траві, поклавши голову на передні лапи і ніби обмірковуючи щось мудре.

— А це ж од Куцьки, тієї, що єдина, здається, на ціле село, не далась із'їсти себе за голодовки...

Кілька хвилин мовчали...

— М-да... були часи... — загадково промовив сам до себе курець і зиркнув на рудого й видрокого, що нараз чомусь закашлялись, а рудий навіть засовався на паркані, ніби йому щось раптом замуляло. Можливо, в цю хвилину мовчанки рудому спало на думку, що парубок і бородатий згадали за його минуле. Усі знали, що за старих часів він поклав до банку завдаток, і той наділив його одрубом біля лиману, на тій землі, що продавалась... Але трапилось так, що волохатий не встиг ще й осісти на ній, як вибухла революція й усі вільні неселянські та громадські землі пер-йшли до загального розподілу. Проте, до речі кажучи, рудий дядько не потурав на таке. Він кинувся теж в аграрну революцію... і „воював проти поміщиків“... Коли „комісар“, що умовляв не руйнувати й не розграбовувати (тепер, мовляв, громадське добро, всім належить), сів на коня і майнув до іншої економії, рудий дядько підморгнув своєю волохатою щокою селянкам і рушив із ними до панського двору.

Увечері, коли палили економічні будівлі, його бачили з двома навантаженими хурами та кількома кіньми й коровами на налігачах...

У голод, коли селяни взагалі мало дбали про сівбу, він цілими днями й ночами вовтузився на своєму гармані... Ніколи нікому й на думку не

спало, що ті копиді ярової, ячменю то-що, що зникали з селянських полів, він хутенько перетирав на зерно...

„Хіба ж такий заможний чоловіча буде швендяти вночі по полю?... То все забирали оті червоногвардійці, що їх безліч блукало з хурами тут“ — міркували селяни.

Щеб пак! Хіба рудий дядько залюбки не ставав возити „продподаток“? Хоч йому й не щастило (його завше „грабували якісь партизани“, його все-таки вважали за відданого революції дядька, хоч у нього у дворі, на вгороді збільшувалось горлаха, та селяни знали, що рудий усе „докопується“ криничної води“.

У жахливий голод, коли слідом за вкритими землею солом'яними стріхами зникла навкруги ледве притрушена снігом чорна травиця і бур'ян — рудий дядько перший зняв лемент тікати геть під три чорти, в інші околиці, де, мовляв, хліба — хоч греблю гати... Сам він не квапився тікати, бо ж „чекав на брата з фронту“, і йому втікачі доручали доглянути своє злиденне хатне майно. Коли селяни повернулися, те хатне майно „хтось“ пограбував чи так собі забрав... Селяни не дорікали рудому за таке, бо ж вірили, що він „попухий з голоду, лежав у хаті“, і вірили, що він, коли очунявся, ходив у місто жебрати...

Його сусіди якось не звернули уваги ні на розриті горлахи в його дворі й городі, тепер порослі бур'янами, ні на його пару добрячих коней, що, як він казав, йому „подарували“ переїжджі червоноармійці...

Тепер, коли все встановилося, рудий дядько завжди возив рибалкам у місто рибу і, коли повертався — на всі заставки лаяв жалюгідників із союзу, що обчисляли йому рибу. Рибалки зідхали і, прищмокуючи губами, додавали: „Нема правди на світі... Союз — і той обшахрає...“ Сусіди та й самі рибалки

не їздили в місто по солону скумбрію, адже її завжди можна було добути за невеличку ціну в рудого дядька! Хіба в тім було що дивного? Адже рудий дядько іноді купував у рибалок якийсь десяток свіжої скумбрії!.. Ощадна людина він!.. Нікому ніколи й на думку не спадало запитати: „Де ж дядько добував так багато риби для постачання „солоні“ на ціле селище?“

Тепер він господарював з видрооким жінчиним братом і хліборобив на тих двадцяти десятинах, що їх одведено для їхнього „колективу“...

— А тепер, ба-о собачні!— хитнувши головою на обидва боки вулиці, промовив після недовгої мовчанки парубок... — Коли б на м'ясо, так пудів із триста набралось б.

— Атож... Коли вважати, що в кожного завелось по три-чотири собацюри — так набереться! — додав бородатий і, кинувши оком на малечу, що, мов комашня, вовтузилася в пілюці, зідхнув з полегкістю згадавши, мабуть, минулий голод.

— А чому ваш Сірко не гавкає вночі? Старий, чи що? — запитав парубок волохатого.

— Де там!.. Він по-дурному не гавкає,— поважно відказав рудий.— А сильний! Ух! Учора їхав із снопами через Решетилівку, свиня на дорозі лягла і хоч би тобі що... Так Сірко як ухопив її за вухо... ледве вирвалась!.. Здоровенна!.. — І рудий дядько задоволено обвів усіх гострим поглядом...

— А Рудька навряд чи подужає,— зневірливо кинув в його бік бородатий дядько.

— Рудька?... Степанового?... — кивнув він до парубка та на собаку, що простягся попереду них.

— Сірко, на-на! — гукнув рудий на другий бік вулиці, де біля двору вовтузилась дівтора, а поміж ними кілька кудланів...

Кілька собак підвели морди й на заклик господаря підтюпцем подались через дорогу.

— Позаторік гривеник заплатив за щеня, а тепер

бач який! — торкнув він з паркана ногою сірого кудланя, що підійшов був до нього.

Парубок цвіркнув зневажливо набік, усміхнувся і, на мить одвихнувшись спиною від паркана, гукнув, торкнувши пальцем у бік Рудька:

— Рудько! Кусі його! Кусі!

Рудько в одну мить стрепенувся, а Сірко сердито вишкірив зуби, показуючи величезні вовчі ікла.

Та тільки-но було Рудько вчепився в Сірка, а Сірко, огризнувшись, миттю підібгав під себе Рудька, від чого заросла рудим волоссям людина задоволено зареготалась — на кінці вулиці з'явилась дивна людська постать.

III Свирид Онуфрієвич приємно посміхався, простуючи вулицею. На нім була кольору хакі керей, кепі й жовті спортові черевики. На спині в нього висів новенький сіренький рюкзак, а по боках два шкіряних сагайдаки — один ніби коновальська скринька, а другий — довгий, циліндричний, мов зорова труба.

Професор бадьоро йшов вздовж вулиці, поблискуючи на сонці своїми окулярами.

Йому так сподобалась мандрівка, що він рішуче відганяв із голови думку одразу ж зайти до першої хати — йому хотілося ще хоч трохи продовжити ходу — хоч, принаймні, до середини вулиці, і тільки тоді закінчити свою денну подорож, зайшовши до будь-якого двору.

Свирид Онуфрієвич приязно поглядав на дітвору, що метушилася біля хат, на корів, що звертали до воріт, та собак, що ліниво міняли місця своєї лежанки; на курей, що поспішали через вулицю, певно, на сідало; на людей, що стояли, сиділи й напівсиділи, обіпершись спинами на паркани, і з усмішкою зорили на „городського мандрівника“...

— Що ото воно за опудало преться?.. — кинув „курець“ дядько в бік початку вулиці, що виходила на шлях... — Та ну, хай вам! — вилаявся він

до собак, які, зчепившись, у запалі борні ледве не збили його з ніг...

І він так штовхнув їх чоботом, що собаки на мить спинились і войовниче стояли один проти одного, повернувши набік голови та вишкіривши зуби...

— Певно, якийсь землемір,— зауважив хтось...

— Кий дідько!.. Той би на конях приїхав...— не згоджувався парубок і ляснув долонею по коліні, цмокнувши до Рудька, щоб той підійшов до нього...

— Мабуть, із тих, що коні лікує,— зневажливо цвіркнувши на Рудька, який підійшов, махаючи хвостом, до парубка, відказав видроокий.

— А мо... з тих, що погоду вгадують...— злісно кинув рудий...

В цю мить край вулиці гавкнув якийсь собака, за ним другий, третій, четвертий...

Поруч Свирида Онуфрієвича вже бігло шолудиве цуценя та (чи з голоду, чи з хвороби із запалими ребрами) біла здоровенна сука, безперестанку гавкаючи.

Свирид Онуфрієвич не звертав на них жодної уваги й простував далі, аж доки навкруги нього не утворилось щось подібне до собачої отари. Вони оточили Свирида Онуфрієвича широким кільцем і поволі (які просто, інші боком, а деякі задки) простували з ним вздовж вулиці, ні на крок не відступаючи із захоплених позицій та дистанції від мандрівника. Що далі йшов Свирид Онуфрієвич, то голосніше розлягалось гавкання, лютіше ставали собаки...

Свирид Онуфрієвич спинявся був на мить і зиркав на обидва боки вулиці, де стояли й сиділи люди, уважно стежачи за цією цікавою картиною, але тоді собачня напосідала ближче до нього, гарчала й гавкала лютіше, і йому тоді спадало на думку, що краще вже не спинятися доти, доки або собаки сами не відстануть, або хтось не віджене їх... Свирид Онуфрієвич хотів був уже звернути вбік до

хати, де сиділо кілька дядьків, щоб припинити свою подорож, але собаки, ніби злякавшись, що він таки й справді може піти з дороги, з усією силою своєї лютости напосіли на нього... На момент професор знову спинився. Сірий пес був просто проти нього і, люто гавкаючи, поволі одступав. Сірий пес був схожий на вовка.

Свириду Онуфрієвичу прийшло на думку перевірити Сіркові кров: чи нема в ній вовчої?... Він думками шугнув до скриньки, що висіла збоку і де зберігався його мікроскоп та різні голки й шприци до видобування з-під шкіри крові... Але в цю мить Сірко люто кинувся на нього й одірвав йому шмат кереї...

Свирида Онуфрієвича на мить пойняв переляк. Але це була тільки мить, бо вже в наступну хвилину він міркував над тим, як у такі моменти собачої лютости циркулює в них кров, як приливає вона до голови, до ніг то-що... А ось у цю хвилину, коли біла вівчарка, відступаючи, згараючи перекинулася й знову ще лютіше схопилась на ноги, — в цю хвилину в неї кров хлинула до серця, а потім шугнула геть, вдарила в ноги... Він так захопився цими спостереженнями, викликаючи в своєму мозкові тисячі різних комбінацій рухів різних атомів собачого тіла, що й не помітив, як Рудько, забігши з тилу, хапнув за сагайдак-циліндер, і Свирид Онуфрієвич, захитавшись, ледве не впав. Шмат шкіри й защіпка від сагайдака опинилися в зубах собаки, і з пащі професорового циліндричного сагайдака забіліли різні папери...

Певно, професорів рух був такий кумедний (коли він захитався і затуляв дірку сагайдака, щоб не випали папери), що з обох боків вулиці зачувся регіт.

— Ба, як пручається! — зауважив парубійка і разом гукнув: — Рудько на!

Але Рудько тимчасом схопив Свирида Онуфрієвича

за полу і ще одірвав шматок кереї. Сірко, певно, щоб не заборгуватися Рудькові, стрибнув з вишкіреними зубами туди, де рука Свирида Онуфрієвича притримувала отвір циліндричного сагайдака...

Тепер Свирид Онуфрієвич зауважив, що у нього по руці тече кров, що йому болить литка — певно, якийсь собака хапнув його за ногу... Професор раптом скрикнув і метнувся на місці так, що й рюкзак і сагайдак зарухались, як лахміття від вітру... Проте його крик потонув у собачому верещанні й гавканні, а його метушливий рух захисту додав собакам нових сил і люти. Собаки все лютіш кидались на нього, і він уже остаточно згубив надію вихопитись із собачого кола. Він одбивався то однією, то другою рукою і вже поранив об собачі зуби обидві руки.

Тимчасом дядьки сиділи, стояли біля хаток, парканів і не рухались: вони, певно, зачаровані були такою цікавою картиною...

Нарешті, коли якийсь попелястий кудлань лагодився стрибнути професорові просто на окуляри, Свирид Онуфрієвич миттю сунув руку до кишені і витяг звідти шматочок блискучого чорного заліза. Свирид Онуфрієвич ще раз зиркнув був навкруги, на людей попід хатами, але й на цей раз ніхто, певно, не побачив під блискучими окулярами його благання. Собачня зовсім ооскаженіла і билась професорові під ноги. Собаки ніби сп'яніли і їхні зі очі налились кров'ю... Коли ж Сірко з вишкіреною пащею кинувся професорові на груди, Свирид Онуфрієвич сунув до нього залізну штучку.

З блиском вогнику розлігся постріл, і Сірко, кавікнувши, крутнувся в повітрі і, не досягнувши професорового обличчя, мертвий впав йому біля ніг.

Свирид Онуфрієвич одступив крок назад і в цю мить собачня, мов за чимсь наказом, раптом ущухла. В цю ж хвилину розлігся чийсь голос, чийсь крик:

— Та повідганяйте, а то всіх собак постріляє! — і кілька чоловіка кинулося розганяти собак.

Рудий дядько, що сидів на парканчику, спираючись на свій ціпок, зручно стрибнув звідти і за мить був біля Свирида Онуфрієвича.

— Ти навіть вбив мого собаку? — глухо прохрипів він, погрозово підступаючи до Свирида Онуфрієвича.

Професорове запорошене обличчя зблідло. Він дивився то на рудого дядька з зарослим обличчям, мов у мавпи, то на його грізний ціпок, то на собаку, до якого рукою торкнувся той.

— Та кинь, миршавий, свого пістоля! Чуєш — кинь! — що сили гукнув дядько до Свирида Онуфрієвича, що, мов непритомний, як вистрелив, так і заціпив у руці бравнінг. Свирид Онуфрієвич хотів щось відповісти, але в цей момент дядько лупонув по його руці ціпком... Револьвер випав із рук Свирида Онуфрієвича.

З якогось гуртка хтось гукнув сердито:

— Та що ти на нього дивишся!..

Це додало рудому більшої енергії. І в ту мить, коли револьвер випав із рук професора, дядько що сили торохнув подорожнього ціпком просто по голові.

Свирид Онуфрієвич знітився, якось смішно схилив голову і звалився на запилену дорогу.

Ярмарковий, видроокий дядько підійшов до Сірка, поторкав його носком чобота й промовив:

— Хм... здох!..

— Сюди... Хай тобі! — гукнув парубічко до свого Рудька і, вхопивши грудку, жбурнув на пса, додавши: — Таки застрелять тебе, падло!..

— Ото не дратуй собак!.. ото не дратуй!.. — промовляв рудий дядько, блимаючи своїми рудими повіками і оглядаючись навкруги...

— Чого ото повітрішали? — прогомонів чийсь сердитий голос біля двору. — Гайда до хати! Хай вам...

За мить на вулиці не було ні душі.

Треба припускати, шановний читачу,

ІНТЕРМЕДІЯ: БАЛЕТ

що письменник все-таки не газетяр. І не в тому сенсі не газетяр, що він, письменник, працює, так би мовити, від бога, а газетяр — для людей, а в тому, що не треба добачати (а такі, очевидно, найдуться, що будуть добачати) в Рудому дядькові все селянство. Рудий дядько все-таки і тільки Рудий дядько. Рудий дядько...

Циган (*перебиваючи редактора*). Та що там Рудий дядько! Слухайте краще оголошення. (*Читає*). „Оголошення: Композитор М. Вереківський написав балет „Весняна казка“ на 3 дії (5 картин) за драмою Олесея цієї ж назви. Основним завданням автора було — широко використати в цьому балеті музичний та хореографічний український народний матеріал (пісні, веснянки, танці, трембітні мелодії). У другу дію балету введено цілу сцену весняних хороводів та ігрищ. Балет прийнято до постановки харківською та київською оперою“.

Сірий чортик (*подаючи репліку з місця*). Ну, і що з того? Краще б поговорити про декорації до цього ж таки балету.

Золотий півник. Про декорації?

Зануда. Про декорації, бо я не дозволю, щоб саме якийсь відомий художник робив їх, щоб-то ці декорації.

Півник (*зневажливо*). Ти?

Зануда. Я!

— Ану подивимось! Подивимось! Подивимось, що воно далі буде!

А далі трапилась така історія. Циган, що стояв осторонь, вихопив свій батіжок (не менш відомий) і так, можна сказати, чвохнув ним по Зануді, що Зануда аж підскочив, як опечений. Потім помирились, і почався балет під назвою „Рудий дядько“.

А. Петрицький (до редактора). Дра-
стуйте, товаришу редакторе!

Редактор. Здрастуйте, дорогий товаришу
Петрицький! (Далі редактор веде промову
і нарешті кінчає). Так-то! І ви не гнівайтесь
на нас, їй-богу! Люди ми, звичайно, маленькі. Ма-
лороси. Але Весняну казку все-таки зроби о.

Тоді наш дорогий маляр іде до себе на
віллу Жаткіна (до речі, парадоксальне стано-
вище: парикмахер, скажімо, має свою май-
стерню, а відомий художник Анатоль Пе-
трицький має свою „кануру“, де під акомпані-
мент сотні навколних і не дуже пахучих при-
мусів пише свої відомі картини (Комхозе,
чуєш?)—іде до горбатого мосту і там ро-
бить ескізи декорацій для „Весняної казки“.
Тоді, якщо незрозуміло кому, в чому справа—
тоді можна довідатись про все це з історії
українського балету.

Отже давайте тепер, шановний читачу, про-
читаємо Юр. Шовкопляса, саме того автора,
що про нього Ви ще, мабуть, мало знаєте, бо
про нього треба більше знати.

1 Кімната була рясно за-
порошена чорносірим
зимовим присмерком; лише
замерзле вікно, злегка освітлене далеким вуличним
ліхтарем, неясно іскрилося срібним мереживом інею.
І на обережний рип дверей ніхто не обізвався.

Г Е Н І Й

ЮР. ШОВКОПЛЯС

Але коли Галя, переступивши через поріг, повер-
нула вилучника, бліде світло вихопило з сутени
неприбране ліжко з щільно загорненою в пальто,
нерухомою постаттю Тосі на ньому. Вона зовсім не
спала: її очі, такі великі й блискучі на посірілому
від хвороби обличчю, намагалися посміхнутися назу-
стріч подрузі; надто вимученою вийшла та посмішка.
Обходячи ліжко, щоб ще більше не застудити Тосю

принесеним з надвору холодом, Галя теж їй посмінулася — підбадьорююче.

— Чого це ти, Тосенько, поночі лежиш?

— А так... думаю.

— Знову за старе взялася? Не вплило на тебе те, що я тобі вчора про думання казала?.. Ну, от, їй-богу ж, ти цим собі лише гірше робиш. Я б на твоєму місці скористалася з хвороби — геть з голови всі думки повикидала б. Адже й так що-дня голова аж тріщить од них. А ти... зайвих три дні тобі в ліжку провалятися хочеться. І так уже тиждень лежиш.

— А тобі, видно, остогидло вже моє лежання? — болісно перекривилася Тося. — І я теж...

— Іще чого вигадай, дуреponько, — розсміялася Галя. — Шкода мені тебе, я й докоряю. Та як же тобі не докоряти? Глянь на себе. Сіра, замучена, очі запалі, на щоках заглибини, вуста почорніли, як у мертвяка. З'явись ти так в інститут, так тебе хлопці за три верстви оббігатимуть... Ну, жарти жартами, а ти скажи, як тобі сьогодні? Краще?

Тося безнадійно махнула рукою й одвернулася до стінки.

— Ні з чого мені кращати...

— Ну, от... Од тебе хіба що розумне почуєш? Як же, чекай... Адже це не застуда в тебе. На вулицю вийти можна. Чого ж ти в поліклініку не підеши? Я б на твоєму місці й години так не лежала... Ти їла сьогодні?

— Ой, Галю, не торохти. Дай мені спокій.

— Ні, ти скажи: їла сьогодні?

— Не хочу я їсти.

— Е, Тосько, ці фокуси ти кинь. Ти збожеволіла, чи що? Цілісінький день не їсти нічого!.. А я, дурна, відразу про це не здогадалася спитати...

Галя рвучко скинула з себе пальто, і її спритна постать заметалась по кімнаті. За півхвилини на стільці біля дверей весело загудів примус, а на сковородці зашкварчала якась імпровізована страва; на

підлозі стояв напоготові великий закурений чайник. Галя поралась біля столу, викладаючи з принесеного пакунка на тарілки ковбасу й пару червонобоких яблук, що їх вона купила спеціально для хворої. І, не замовкаючи ані на мить, роповідала всі сьогоднішні інститутські новини — її дзвінкий голос заглушав одноманітне гудіння примусу.

Тося майже не слухала її — вперто думала свою докучну думку, що от уже два тижні свердлила їй мозок. Щоб приховати її від уважних очей подруги, що іноді з неспокоєм озиралась на неї, вона напружувала всі сили, стримуючи на лиці посмішку — якусь застиглу, чужу. Її трохи дратувала Галина спритність: темносиня блузка, літаючи поміж стола й примуса, наповняла собою, здавалося, всю кімнату, а оповідання про зустрічі, розмови й лекції заважало її думкам. Лише любов до цієї дівчинки стримувала Тосю від різкого окрику. Та й смачний запах із сковорідки розбуркав придушене почуття голоду...

Нарешті, їжа досмажилась. Галя покvapом вивернула її на тарілку й підсунула під самий Тосин ніс.

— На, їж, божевільна. А зараз і чай буде.

І, не чекаючи, поки та сяде на ліжку й тремітною рукою візьме виделку, сама почала її годувати — мов немовля. Тося покiрно жувала.

— Та розкажи ж, нарешті, що за хвороба до тебе причепилася? — знову пристала до неї Галя. — Я тобі подруга чи ні? Адже, здається, ми за ці півтора роки все горе й усю радість одна з одною ділили. Ну, розкажи ж... Не хочеш?.. Звичайно, це твоя особиста справа. Але я певна, що змогла б допомогти тобі. Чи ти моєї допомоги не хочеш?.. Ну й дурепа... Да, мало не забула! Мене й тебе на завтра в деканат викликається — до секретаря.

— До Чемериса?

— Ну да ж... Зі звітними книжками треба з'явитися. Не розумію, на що ми йому потрібні? В мене всі учбові справи в порядку. А в тебе?.. Але як же

ти підеш?.. А втім — юрунда. Я ж можу сказати, що ти хвора — він тобі інший день для явки призначить.

— Думаєш, Чемерис призначить? — гірко спитала Тося. — Хіба ти його не знаєш?

— А на що мені його знати?

— В тому - то й річ... Тобі він, напевне, все зробить, а що до мене... — Тося махнула рукою.

— Та що ти за дурість верзеш? — образилася Галя. — Чи я ж не така, як і ти, студентка?

Тося дістала з-під подушки свічадце й простягла його Галі. Та здивовано піднесла його собі до очей. З свічадця глянуло задержувате личко, розмальоване морозним рум'янцем, з великими сірими очима, що трохи наївно виглядали з-під темних вій, з по-смішливими вустами; а над ним кучерявилось темно-каштанове волосся, спадаючи веселими закрутками на чоло й щоки.

— Роздивилася? — спитала Тося. — А тепер глянь на мене.

Одну хвилину Галя ніяково дивилася подрузі в очі. Потім низчала плечима.

— Абсолютно не розумію, що ти цим хочеш сказати.

— Ой, Галонько, — раптом скрикнула Тося, — якби ти тільки це зрозуміла! Якби ти все зрозуміла!

Лице їй перекривилося болісною гримасою. Вона відсунула тарілку, встромила свою розкудовчену голову в подушку, і плечі їй дрібно затремтіли від заглушеного несподіваного ридання.

2 Велика сила в сльозах людських!

Не будь їх, люди дивилися б один на одного сухими осклянілими поглядами, холодними, як криця; і в очах коханої не можна було б побачити відбитку своєї любови. Не будь їх, скільки непереможного горя затаїлось би в людях — того горя, що важким своїм тягарем принижує людину, віднімає в неї волю до життя й навіть сонце перетворює в криваву рану неба. Моторошно було б ходити вулицями: з усіх боків блищали б бездушні очі на кам'яних обличчях.

Це ж сльози роблять очі живими. Адже й підчас горя, і підчас могутньої радості, і підчас незаслуженої образи, і підчас безмежної ніжності до коханої вони туманять очі. Адже гарячі потоки сліз, свіжою зливою падаючи на муку, розчиняють її, виносять геть; після них настає заспокоєна втома, ласкавий лагідний сон, що примушує людину про все забути, робить у сновиддях щастя близьким і безмірним, а ранок другого дня щедро наповнює надіями. І ніхто не знає й досі, що дає більше щастя людині: сльози чи сміх...

Тося прокинулася значно бадьорішою. Шоки втратили хворобливу сірість останніх днів, очі весело гляділи на золоті іскорки сонця, що яскраво виблискувало на ялинках інею у вікні, а уста стримано всміхалися Галі. Вона заявила, що почуває себе зовсім дужою й обов'язково піде сьогодні до Чермериса: йому прямо таки необхідно довести, що викликання до себе студенток лише за два нескладених іспити за минулий триместр — це його примха.

Йдучи вулицею, вона навіть розум'янилася й сміхом відповідала на невгомне торохтіння Галі. На вулиці ж було сонячно й морозно: блискуче білів ще не роз'їджений сніг, дзвінко перегукувалися бубонці візників, а прохожі з теплими посмішками оглядалися на безпричинну дівочу веселість. А після тижня нерухомої лежні в засміченому ліжку, на самоті з настирливими, болісними думками, все це здавалося новим, приносило хоч і хвилинне, а все ж таки щастя.

Не покинула її ця бадьорість і коли ввійшла вона в канцелярію деканату. Це була велика кімната з трьома столами, відгородженими один од одного високими рудими шафами. І хоч стояло тут чимало студентської братви, було тихо й просторо; навіть пахло чимось церковним. Тося твердо підійшла до найбільшого стола, заваленого зеленими обгортками справ, що з-за них виднілася схилена голова секретаря. Він щось говорив похмуро потупленому студентові.

Багато негарних чуток ходило про секретаря проміж студентів, і Галя, що раніш бачила його тільки мигцем, з цікавістю приглядалася до нього. Але видно було лише зачісане назад біляве волосся, трохи неохайно зав'язану краватку, широкі плечі й сильні кисті рук — вони впевнено й міцно спиралися на стіл. Голос йому звучав настільки переконано, що зніяковілий студент не міг вимовити жодного слова собі на захист. А коли секретар підвів голову і його погляд раптом зустрівся з Галиним, вона чомусь почервоніла й напружилась, щоб не відвести від нього своїх очей. В нього були холодні, різкі риси обличчя, чисто виголеного, красивого своєю непохитною самовпевненістю. Зеленуваті очі не моргаючи дивилися з - під рівних, наче виведених під лінійку, брів. Такими ж рівними були й тонкі губи. А трохи висунуте наперед, різкате підборіддя надавало обличчю виразу неприємної розсудочности й жорстокости.

Розгублений студент так і не відповів нічого на його холодні докори — насунув кепку на очі й поволі побрів геть. Секретар знову схилив свою голову до столу й, помовчавши, промовив:

— Я вас слухаю.

— Власно, слухати треба нам, — з легкою посмішкою відповіла йому Тося, — бо ви ж нас викликали. От ви й кажіть, що вам од нас треба.

Він на мить підвів на неї свої очі й наче закреслив їм Тосину посмішку. Вона раптом ізщулилась, а рука їй помітно здригнула.

— Мені особисто ви зовсім не потрібні, — відкарибував секретар. — Вас, товаришко, викликано через те, що ви занадто запустили свої учбові справи. Останніми днями ви зовсім не одвідували лекцій і лабораторії. Крім того, деканат не має відомостей про складання вами деяких іспитів за минулий триместр... Так от. Вам необхідно звернути на це увагу. В противному разі...

— Але ж я весь тиждень хворіла!

— А хіба вам не відомо, що в таких випадках треба повідомити декана? . У вас є довідка про хворобу з студентської поліклініки?

— Нема й не буде! — нервово вигукнула Тося. — Макаре, ти прекрасно знаєш, що в мене за хвороба! Двох тижнів не пройшло, як я говорила тобі про неї.

— Товаришко, не забувайте, що ви не в себе дома, а в канцелярії деканату. — Його брови зсунулися, а в голосі промайнула стримана злість. — Мене зовсім не цікавить ваша хвороба — час вам уже це зрозуміти. Не цікавить!.. Я вам хочу сказати одно: коли ви протягом найближчого тижня не складете іспитів і не почнете відвідувати лекцій, вас буде виключено з інституту. Зрозуміли?

Ці слова враз змінили Тосю. Хвороблива сірість миттю залила їй щойно рожеві щоки. Очі широко розплющилися, і їх сухий блиск перелякав Галя. Вона вхопила свою тремітну подругу за пальто, але її стурбованих і заспокоюючих слів Тося не почула. Її знесилена рука потяглася до важкого прес-пап'є, але не вистачило сил підняти його й кинути в глумливу посмішку секретаря. Тихо спитала:

— Ви більш нічого не хочете мені сказати?

— Я вам усе сказав, товаришко. Ви вільні.

Іншої відповіді Тося від нього не дочекалася. Роздратовано відштовхнула Галя, повернулася й, тиняючись, побрела до виходу...

Галя довго стояла нерухомо, нісенітно дивлячись на зачинені вже двері. А повернувшись до секретаря, побачила його задоволений усміх.

— Як вам не соромно, товаришу! — обурено викрикнула вона. — Довести хвору дівчину до такого стану — навіть бездушний бюрократ не зробив би цього... Але будьте певні: це вам так не минеться!

— Заспокойтесь, товаришко, — з дружньою іронією промовив секретар. — Візьміть, будь ласка, отой стілець і сядьте. Нам, здається, не одну хвилину доведеться розмовляти.

Цілком несподівано для Галі прозвучали ці слова. Вона певна була, що її окрик викличе таке ж холодне карбування складів, яким він одігнав од себе Тосю; приготувилась бігти за нею, викрикнувши на всю канцелярію, що з подібними негідниками вона розмовляти не буде. Але ця теплість його виразу, зовсім не ворожий погляд і лагідна посмішка враз обеззброїли її. Вона лишилась біля столу, дивуючись його раптовій мінливості. А коли він сам приніс їй стілець, вона зовсім розгубилась: хвилина, мабуть, проповзла, раніш ніж вона здогадалася спитати:

— На що ви викликали мене до себе?

— Пробачте, товаришко, — ще ширше посміхнувся секретар, — але я не знаю вашого прізвища. Я вас перший раз бачу. Ви, мабуть, лише минулої осени в інститут поступили?

— Ні, я вже на другому курсі.

— Тоді мені ще дивніш. До цього моменту я думав, що знаю кожну студентку. Невже нам з вами не доводилося розмовляти? Ви перейшли на другий курс і жодного разу не побували в деканаті?.. Прямо щось неможливе.

Галя посмілішала й на його всмішку відповіла тим же.

— А що ж тут дивного? Мої справи досі були в порядку. І якщо кому з нас треба дивуватися, так перш за все мені: я зовсім не розумію, на що ви викликали мене.

— Все ж таки, як ваше прізвище?

Галя назвала себе. Секретар посерйознішав і надовго схилився до столу, перебираючи зелені обгортки.

— Вашої справи в мене нема, — нарешті промовив він. — Вона, я так думаю, в декана. На жаль, його зараз нема тут. І вам доведеться прийти ще завтра... Краще за все прийдіть на кінці дня — годині, так, о третій. До того часу я переговорю з деканом і зможу повідомити вас про причину виклику.

Але коли дійсно в вас огріхів нема, так ви й не турбуйтеся. Ну, а зайти—то вже треба обов'язково... Значить, до скорого побачення... Я, знаєте, радий, що познайомився з вами.

Він простяг до неї через стіл свою велику сильну руку. Одну мить Галя вагалася, а потім з веселою всмішкою дала йому свою.

— А як же бути з Тосею? — згадала вона про свою подругу. — Адже вона дійсно хвора. Ніколи вона за тиждень не приготує звітів.

— Це ви про ту товаришку, що з вами прийшла?.. Ну, так ми про неї теж завтра поговоримо.

З Коли йде людина вулицею крізь натовп, іде з високо підведеною головою, з поглядом, направленим тільки вперед, іде просто, ані на крок не відступаючи від прямої лінії своєї пути,— прохожі, наче скоряючись непохитності цієї прямої, дають тій людині дорогу. Коли ж необережний прохожий, шукаючи на одноманітному асфальті пішохода розгублені свої думки, не помітить стрункої, просто ступаючої постати й зіткнеться з нею лицем до лица, він мимоволі зщулюється і, невиразно пробелькотавши слово побачення, ніяково метнеться в бік.

А жінки, побачивши таку постать, затримують свої кроки й оглядаються їй услід. Жінкам імпонує недбале ставлення до людського натовпу, навіть до їхньої свіжості й краси, їх приваблюють холодні самовпевнені очі, що дивляться не на них, чіткі розмірені рухи, що доводять світові свідомість своєї сили й непорушну віру в цю силу. Навіть та жінка, що за життя своє багато разів чула про кохання й з гіркого досвіду знає виворіт любовного почуття чоловіків, не приховала б радісної посмішки, відчувши на собі уважний погляд такої людини. Не одірвала б своїх очей од неї, аж поки прохожі не відгородили б їх одне від одного. І спомин про це довго був би їй за найкращий довід невтраченої ще принадливости. А якщо довелося б ступати такій жінці

поруч гордої чоловічої постати, вона відзначила б червоним день цей у своєму календарі.

Що ж сказати тоді про Галю — наївну, вісімнадцятилітню дівчинку? Вона лише рік тому приїхала сюди, проживши все своє життя в глухому степовому містечку, де вулиці завжди порожні, а час одномаїтно відзначається сходами й заходами сонця, сумними веснами, гіркими літніми грозами, нудними дощами в-осени та глибокими заметами взимку. Вона довго не могла звикнути до бурхливих днів великого міста, до студентської юрби (студентів), що веселим своїм галасом і сміхом переповнювала коридори й аудиторії перед лекціями, — почувала себе всім чужою, непотрібною. Загарливо взялася за здійснення своїх надій і мрій — багато їх скупчилося й усі вони були привезені з рідного містечка: за лекціями, лабораторіями й підготуванням звітів непомітно біг час і ніколи було звертати увагу на студентів-товаришів, які часто таки заглядалися на її рум'яне личко й гнучку постать. Зійшлась лише з Тосею, перебралася до неї в кімнату; і от уже друга зима почалась, а інших друзів і подруг вона собі не шукала.

І раптом — зустріч з Макаром Чемерисом, секретарем деканату...

Безумовно, Макар належав до тої категорії людей, що ходять з високо підведеною головою. Галя бачила це, бо після кінця занять у деканаті (це було підчас другого їх побачення) він сказав, що йому потрібно в той же бік, де жила вона, і провів її аж додому. Бачила, як одступають перед ним чоловіки, як зустрічні жінки кидають на нього погляди з-під приспущених вій. І мимоволі почувала себе гордою від того, що йде поруч нього, а він, схиливши трохи голову до її зняксовілого лица, посміхається до неї.

Він багато встиг їй сказати за недовгий час цього другого побачення. Він сказав їй більше, ніж вона взнала за півтора роки перебування в інституті.

Кожне його слово в новому, цікавому розрізі показувало їй світ, показувало путі, що ними пройшло людство, зривало темні вкривала з таємниць, що їх вона й досі не могла розгадати. Якою дурною й маленькою почувала вона себе! Слухала мовчки, бо боялась необережним словом викликати його насмішливий погляд, не сміла підвести на нього очей, щоб не побачив він, що вона й половини зі сказаного їм не розуміє. З гіркістю думала, що ніколи не зможе досягнути такої інтелектуальної височини. І не змогла відмовити, коли він на прощання попросив її прийти ще раз до нього в деканат.

Але їхні побачення не обмежилися й цим разом. Вони почали зустрічатися мало не що дня: то вона приходила в деканат наприкінці занять й він проводив її, неуважністю до людей підкреслюючи свою одверту прихильність до неї; то він одшукував її в переповнених молоддю коридорах інституту. Вона скоро відчула виключність його уваги до себе: він ніколи не припускав панібратства з студентами — говорив з ними холодно й сухо, а зеленуваті очі з крицевим блиском непорушно гляділи в їхні обличчя, — і тільки для неї знаходилась йому тепла посмішка, дружне тискання руки й довгі розмови. Хіба ж могла вона лишитися байдужою до цього?.. Підчас першої зустрічі він був для неї лише секретарем деканату, підчас другої — Макаром Семеновичем, а скоро й просто Макаром, найкращим другом, якого вона тільки знала. Бажання бути біля нього, слухати його, почувати його силу, тримати свою руку в його великій руці й, нарешті, відчувати його своїм назавжди — стало свідомим і непереможним.

Галя наївно думала, що ніхто не помічає ні Макарової прихильності до неї, ні її розум'яненого обличчя при зустрічах з ним. Її дивувало трохи те, що майже всі студенти й студентки почали говорити з нею про Чемериса. Чого-чого тільки не наговорили! Чемерис — це людина, що тримає в своїх

руках самого декана й орудує в деканаті, як його лівій нозі хочеться. Не розмовляти з ним треба Галі, а за три верстви його обходити, бо він — конгломерат усякого паскудства: несподівано такого їй може наробити, що вона життя прокляне. Кат факультету — от яка в нього загальнопризнана репутація. Але Галя на це мовчки знижувала плечима й нічого не відповідала. Та й що їм говорити? Хіба зрозуміють вони, що Макар вище за все ставить інтереси інституту? Адже його ставлення до студентів викликано бажанням зробити їх сумлінними до своїх обов'язків, примусити їх по-справжньому вчитися, а не парубкувати або дівувати, як це вони роблять. Якби не стежив він уважно за учбовими справами, не інститут би тут був, а чорт-зна-що... І не говорити ж їм про те, що їх оповідання за декана й ректора наповнюють її гордістю за Макара!

Не довго студенти приставали до неї з такими розмовами — відчепилися. Навіть зовсім перестали підходити до неї: компанія Чемериса не для них. Галю це не турбувало: Макар один давав їй значно більше, ніж могли дати вони всі разом.

Не стурбувало її й погіршення взаємин з Тосею. Галя нічого не говорила їй про свої побачення з Макаром — боялася образити її: він так погано обійшовся з нею, її подругою, вигнав її з деканату, а вона раптом знайшла в ньому друга. Та, видно, Тося й сама здогадалася про це: вечорами лежала лицем до стінки й на всі Галині спроби заговорити — мовчала. Галя ж прикро знижувала плечима: не хоче розмовляти — хай!

Одно було неприємно: Тося не хотіла лікуватися — лежала сіра, до всього байдужа й зовсім покинула заняття.

4 — Ви знаєте, що студенти здорово вас не люблять? — спитала Галя в Макара.

— Прекрасно знаю, — посміхнувся той. — Вони ладні мені горло перегризти... Але мені це байдуже.

В решті решт, правий все ж таки я, а не вони... Чому ви в мене про це спитали? Для того, щоб сказати, що ви теж студентка й теж здорово мене не любите?

Він нахилився, щоб зазірнути їй в очі. Побачив лише приспущені вій.

Вона ж уникнула прямої відповіді:

— Мені багато доводиться чути про вас. Між іншим, я чула, що ви не з усіма так поводитесь — надто офіційно й зневажливо. Є студенти, а ще більше — студентки, що з ними ви зовсім інакший буваєте... Крім того, коли до вас підійде професор або який викладач, ви й стілець їм піднесете й з кожним їхнім бажанням згоджуєтесь раніш, ніж вони його висловили...

— Так що ви цим хочете сказати? — гостро перебив він її.

— Нічого... Але якщо це правда, так, на мою думку, ви... ну, негарно робите.

— Х-ха! — роздратовано кинув він, але зараз же посмішливо схилився до неї. — І ви вірите цим наговорам?

— Ні... Тільки ж я так мало знаю вас...

— Юрунда це все, Галю! Юрунда, що на неї не варт навіть стільки уваги витратити... Вони не знають, чим мене взяти, і плескають про моє підхалимство. Навіть у стінгазеті про це писали... А того не хочуть бачити, що моє ставлення до професорів не є наслідок моєї залежності від них. Якщо говорити правду, так не я, а професори залежать од мене: я дам їм відчути свою силу, коли це буде потрібно... Просто я поважаю в них їхні знання, їхню наукову досвідченість, бо вважаю, що людину тільки за це й можна поважати. І коли ці властивості є в студента або в студентки, до них я теж ставлюся з пошаною.

Вони йшли людною вулицею, щільно притиснувшись один до одного. Так легко було ступати їй,

спираючись на його впевнену руку. — наче вона не йшла, а він ніс її, злегка гойдаючи, мов маленьку дитину. Холод забирався їй під тоненьке пальтичко й неприємно лоскотав тіло, а вона затримувала кроки, щоб на декілька хвилин відстрочити час прощання, щоб зайвий раз глянути в його насмішливі очі й у змінене теплою ласкою лице з високим чолом.

Великими пласговнями поволі падав сніг, наче пудром припорошуючи закрутки Галиного волосся, що вибилося з-під в'язаного капелюшка, і білим шаром лягаючи на плечі Макара й прохожих. Ранній зимовий присмерк сірим димом своїм зачепився за будинки й розповзся по вулицях, помалу приховуючи зшудлені постаті квапливих людей і пом'якшуючи різкі риси Макарового лица.

— А чому ви тоді до мене ставитеся по-іншому: не так, як до всіх?

Це питання вирвалося в неї раптом — несподівано для себе самої. Лише спитавши, зрозуміла вона всю його недоречність, і ніяково схилила голову. Але Макар ще щільніше притис її лікоть до себе й тихо промовив:

— Ви ж не студентка для мене. Коли я з вами, таке в мене почуття, що землю перевернув би. Працювати хочеться й жити. Жити!.. Розумієте, Галинко?

Він уперше назвав її так — Галинкою. До нього ніхто ще не придумав їй такого ласкавого ймення... Галинка... Наче десь далеко срібний дзвіночок продзвенів. Легко й радісно стало їй од того, що назвав в нї по-новому й від його тихого напівпризнання. Соромливість дівоча втримала, а то шокою — гарячою, червоною — притислась би до засніженого, холодного плеча. Відповіла йому лише боязким тисканням руки, ледве чутним. Але він почув, зрозумів, що це за Галинку, і знов зашептав:

— Галинко, дівчинка маленька, якби я знав раніш, що ви наша студентка, давно знайшов би вас, щоб

завжди почувати себе таким могутнім, як зараз... Галинко, Галинсько... Знаєте, що значить ваше ім'я? Тиша... І дійсно: його лише шептати можна — воно, як туго напнута струна, дзвенить...

Довго говорив він їй, і вона не перебивала його — слухала, ще більш червоніючи від несподіваного щастя, що теплими кайданами скувало їй тіло. І хто зна, як довго б це тривало, якби не тихий дитячий плач — він раптом повернув їй свідомість.

Це було безпритульне хлоп'я. Притиснувшись спиною до кам'яного муру, воно сиділо, ховаючи напівбосі ноги під роздертий одяг, і плакало. Галя не змогла пройти повз нього — висмикнула свою руку з-під Макарової й збентежено схилилася до хлоп'ятка. На ньому навіть шапки не було; сніг падав на давно не стрижене розкудочене волосся і, хутко розтанувши, холодними крапельками стікав йому на лице й за комір. А коли воно підвело до неї своє змочене снігом і слюзами обличчя. Галя сама мало не розплакалась: хлоп'якові було не більш як шість років.

— Чого ти тут сидиш? — спитала вона.

Хлоп'я нічого не відповіло, а заридало ще гірше. Галя схвильовано повернулася до Макара:

— Воно ж замерзне. Не можна його тут кинути.

Макар іронічно посміхнувся і, жодного слова не кажучи, взяв її під руку й повів геть од хлоп'ятка. Вона була рвонулася від нього, та вирватись не змогла. Крикнула:

— Воно ж загине!

— Не загине, — насмішливо відповів Макар. — Не знаєте ви хіба безпритульних? Живучі... Посидить іще хвилини з п'ять, а потім перший міліціонер, що проходитиме повз нього, забере його й одведе куди треба: в район або в дитбудинок. Так що...

— Ви зробили неправильно! — все ще обурено перебила його Галя. — Ви пройшли повз нього, як ситий міщанин. Ви жорстокий.

— Не жорстокий я і зовсім не міщанин. Коли б я був міщанином, не був би кандидатом партії... От ви — просто наївне дівчатко. Ну, чим би ви допомогли йому? Взяли б його до себе? Ні в якому разі. Скинули б своє пальто й подарували б йому? Теж ні, бо ви — свідомо чи несвідомо, це все одно — знаєте, що ваше життя значно дорожче, ніж його. Єдине, що ви могли зробити, це підкликати міліціонера. Так я ж вам кажу, що міліціонер і без вашої допомоги його знайде.

— Але ж то дитина!

— Безпритульна...

— Ну да, безпритульна. Так ви ж кандидат партії. А хіба мало партія говорила про цих безпритульних? Хіба це не ваш обов'язок — виконувати партійні постанови?

— Не плутайте, будь ласка, свого бажання удавати з себе благодійну даму з організованою допомогою безпритульним... І досить про це вже. Не треба турбуватися з кожної дрібниці, Галинко.

Він говорив спокійно й трохи охоронно, наче доводив їй всім відому істину. Все ж таки були йому в голосі прикрі ноти. Не правою, а зніяковілою почула себе Галя від цього. А крім того, знову назвав він її Галинкою... Виключно для того, щоб не показати йому свого замішання, вона сказала:

— До своєї дитини ви так не поставились би.

— От чого уявити собі не можу — своєї дитини! — голосно розсміявся Макар.

— Це ж чому?

— А тому, — вже серйозно сказав він, — що дітей у мене не буде. Такі, як я, не повинні їх мати... Вам це дивно? Невже вам важко уявити людину, що всього себе спрямовує на досягнення однієї мети? Такий людині не можна витрачати сил на виховання людської дрібноти. Крім того, існує емпіричне правило: в обдарованих батьків діти або кретини, або ідіоти. Візьміть хоч би Лева Толстого —

порадували його дітки, нічого сказати... Плодити подібних мерзотників я не згоден.

Галя не могла втримати всмішки.

— Яка ж мета в вас, що ви насміляєтесь ставити себе на один рівень з Толстим?

— Ви не смійтесь,— суворо зупинив її Макар.— Мета в нього й у мене одна: бути за вождя масам. Інша річ — куди вести ті маси. Що до мене, так я кандидат комуністичної партії, а це до деякої міри визначає мою лінію... Але на досягнення своєї мети я покладу значно більше енергії, ніж це зробив Толстой. І, безумовно, дам кращі наслідки в своїй творчості.

— А не дуже багато ви взяли на себе?

— Зовсім ні. Бо коли б я не був певний у собі, так жити було б не варт... А що не надсильне завдання взяв я на себе, так от вам прості факти: я закінчив свою вищу освіту того року, як ви поступили в інститут; закінчив без єдиної затримки. Мене залишено при катедрі соціально-економічних наук за аспіранта. За цей час я зробив три настільки оригінальних дослідження, що наші професори лише руками розвели: вони вперше зустріли такого, як я. Не пізніш як за два роки, — цеб-то, мені буде двадцять вісім років, — я буду читати курс студентам. Буду професором. А далі — широка дорога до моєї мети.

Галя жила в одному з провулків, що відходили в обидва боки від людної вулиці на її кінці. Провулки ці були завжди пустельні, а в цей час, коли присмерк напнув на них свій холодний і сніжний серпанок, жодної людини не виднілося. Галя й Макар зупинилися недалеко від дому, де вона жила, і він, ставши перед неї і тримаючи її за руку, говорив далі:

— Звичайно, цьому майже неможливо повірити. Я й не вимагаю від вас, щоб ви вірили мені! Але ви завжди можете розпитати про мене професорів,

і вони повторять вам те саме, що говорю зараз я, тільки оздоблять це ще своїми похвалами й здивуваннями на мою адресу... Ну, от я й провів вас. До завтра, значить?

Він зсунув шапку на потилицю, наче для того, щоб вона ще раз побачила його високе чоло — чоло мислителя. Галя мовчки стояла, не розуміючи себе: якось одразу все змішалось, думки застрибали непотрібними уривками — наче не вона це була, а хтось інший, чужий, нісенітний. Макар же спокійно стояв проти неї, напівсхований сірою сутінню — могутній, упевнений, недосяжний. Але той самий, що всього лише чверть години тому говорив їй про свої почуття до неї.

— До завтра, Галинонько, — повторив він.

Раптом рука його обняла Галя за плечі... Дівоча соромливість тихо зойкнула й умерла. Галині руки сами собою замкнулися навколо його шиї. Покірно й радісно підставила вона лице своє назустріч жагучим поцілункам і боялася поворухнутися, щоб не сполошити цього небувалого сну, цього тремітного щастя.

5 З кожним днем Тося марніла все більше й більше. Вона була лише на рік старша за Галя, і усього два тижні тому щоки їй також рожевіли рум'янцем, очі блищали також задерикувато й живорадісно, а сміх був веселий і дзвінкий. А зараз наче на два десятки років постаріла: на чолі й під очима шкіра взялася глибокими зморшками, ніс загострився вуста потоншали й почорніли. На всі запитання Галі вона нічого не відповідала; в кращому разі — ліниво й безнадійно відмахувалася рукою. Лежала на своєму ліжку, зщулена, вкрита пальтом, хоч і було в кімнаті тепло; прислухалася до своїх одноманітних думок. Іноді раптом підводилась, хапаючи себе руками за горло, а на чолі холодними дрібними крапельками виступав піт; і знову напівнепритомно падала на ліжку... Тільки один раз Галя побачила її біля

столу — вона щось писала; але зараз же сховала написане під подушку.

Може бути, Галя й зуміла б хоч трохи розважити її, якби не шалене щастя, що несподівано, але могутньо захлиснуло її. Не до Тосі їй зараз було. Не більш як на годину прибігала вона тепер з інституту додому. Кидала як попало книжки, похапцем випивала склянку чаю, про новини не розповідала — вертілася перед свічадом (цього за нею не помічалось раніш) і знову зникала — на весь вечір. Вона не бачила переляканих поглядів Тосі, що ними вона її проводжала; у Тосі ж не вистачало рішучості зупинити її...

Але на цей раз вона насмілилась. Коли Галя, вже вдягнена, поправляла капелюшок біля свічада, вона спитала її:

— Галю, куди це ти наряджаєшся так?

— А що хіба? — не повертаючи голови, якимось чудно промовила та. — Наряджатися хіба не можна?

— Не треба зі мною так говорити, — тихо й трохи жалібно зупинила її Тося. — Звичайно, можеш наряджатися скільки хочеш... Останніми днями ти щовечора йдеш кудись і повертаєшся пізно... Ти й скажи мені, куди це ти ходиш?

— Гуляю... А зараз іду до Макара Чемериса в гості.

— До Макара? — Тося сіла на ліжку, широко розплющеними, жахливими очима впившись в подругу. — До Макара? — Ще раз перепитала вона й раптом майже істерично скрикнула: — Галенько, рідна моя, послухай мене! Не ходи!

— А що тут такого? — з нерозумінням знизала плечима Галя. — Мені для звіту потрібно одну книжку. Я її не могла ні в кого дістати. А він пообіцяв мені її. От я й іду до нього.

— Та хіба ж ти не знаєш, що то за тип?

Галя знов знизала плечима й пішла до дверей. Тося схопилася з ліжка й стала їй на дорозі.

— Галю, постій! Я розкажу тобі зараз...

— Багато різних історій чула я про нього, — холодно посміхаючися, вицідила Галя. — Крім гидот, ніхто нічого не може про нього сказати. Набридли мені ці гидоти, і Макар їх не заслужив. Не вірю я їм і не хочу вірити... Так що свою історію можеш лишити при собі.

Вона вийшла з кімнати й щільно прихилила двері. Не побачила, як Тося вчепилася нігтями собі в щоки. Не почула її шалених ридань...

... Несміло входила Галя в Макарову кімнату, бо прийшла до нього вперше... Макар сидів спиною до дверей, низько схилившись над великим столом до писання. Коли Галя увійшла, він лише на мить оглянувся на неї — лице йому було суворо замислене — і, показавши на невелику канапу, попрохав її зняти калоші біля дверей і сісти тут: він декілька хвилин буде страшенно зайнятий. Ця непривітність тільки збільшила її несмілість; вона, стараючись не шуміти, присіла на крайчик показаної канапи, не відважуючись розстібнути пальто й зняти капелюшок. Нерухомо сиділа, оглядаючи кімнату.

Кімната була невелика — в одно вікно. Біля нього, впираючися в лутку, стояв стіл, весь заставлений високими й акуратними стопками паперу й зошитів; лише спереду було на ньому трішки вільного місця — там, де лежали впевнені Макарові руки, на низуючи на великий аркуш паперу дрібні рядки. Електричну лампу, що стояла поруч мармурової чорнильниці, прикрито темнозеленим абажуром, і вона, кидаючи яскраве світло на стіл, всю кімнату сповивала нерухомою сутінню; навіть Макарове лице тонуло в ній. Канапа, що на ній ніяково сиділа Галя, стояла по один бік стола. по другій же вдовж стінки витяглося узьке ліжко з зім'ятою подушкою й рудою сукняною ковдрою. Вся остання частина стінки від підлоги й аж до стелі схована важкими рядами книжок, що прогинали довгі полиці...

Нарешті Макар, уважно прочитавши написане, поклав перо, зняв абажура з лампи, освітивши кімнату й своє задоволене роботою лице, і повернувся до Галі.

— Чого ж ти не роздягаєшся? — здивовано вигукнув він.

— Та я ж тільки на одну хвилинку. — відповіла Галя з несмілою помішкою. — За книжкою, що ви її обіцяли мені дати.

Після того як Макар уперше поцілував її, з другої ж зустрічі він почав говорити їй „ти“. А Галя й досі не відважилася відповісти йому тим же. Може бути, і відповіла б, коли б Макар хоч чим-небудь виявив своє незадоволення з цього, та, видно, він уважав це за нормальне й її несміливе „ви“ його зовсім не ображало.

— Ну й чудачка ж ти, — розсміявся він. — Та хто ж тебе пустить звідси так скоро? Ти ж до мене в гості прийшла. Зараз чаю нап'ємося... Сидить, хоч би книжку взяла — картинки подивилась. Бачиш, скільки їх у мене... Ну, живо знімай своє пальто, капелюшок — ти ж у мене! В мене, розумієш?... Та ну ж бо...

Він підняв її з канапи, сам роздяг. Міцно притис її гнучке тіло до себе, цілуючи все ще ніякові очі, тиху радісну всмішку й трохи сплутане волосся. Галя не пручалась: ніколи він так жагуче не цілував її, вперше вони лишились на самоті. Але й моторошно чомусь стало; сховала голову йому на грудях, а руками обережно, боячись образити його, відвела його лице від свого волосся. Сміючися, випустив він її.

— Ну, здрастуй же, Галинонько, — сказав він, блискучими очима розглядаючи її зачервоніле обличчя. — Не сердься на мене, що я примусив тебе так довго чекати. Я повинен був записати одну цікаву думку. А зараз я цілком в твоєму розпорядженні — на весь вечір... Сідай, зараз мені чай принесуть...

Галя покірно сіла. Він примостився збоку, і рука його, обнявши її за плечі, притисла її голову до його шиї.

— Бачиш оце папери на столі? Це здобуток моєї невпинної роботи протягом трьох років. З цього боку — мої думки з приводу прочитаних книжок. Там, далі, — мої філософські твори. А на тому боці, в зошитах, — спроби з красном писемства: повісті й оповідання... Багато між цього всього юрунди, але є й дещо цінне: таке, чого до мене ніхто ще не висловлював... Приємно іноді оглянути свій стіл — незадаром пройшло життя, є чим похвалитися.

— І багато людей знає про ваші твори? — спитала Галя, стиха зазираючи йому в горді очі, і від неї не сховалось, як зсунулися йому брови від цього пиання.

— Ні, про них ще ніхто не знає. Рано ще... Я не певний, що моя філософська концепція має необхідну для неї зрілість — багато доведеться ще з нею попрацювати. Річ у тому, що я хочу примусити людство глянути на світ моїми очима — і обов'язково доможуся свого. Для цього мені потрібно рік, півтора праці, щоб відчувати міцність своєї позиції, щоб напевно вийти переможцем з тієї боротьби, що має бути. Крім того, треба хоч трохи підготувати людство до моєї філософії. Для цього я й пишу низку оповідань та повістей, що в них проводжу свої ідеї — вони в формі, цілком доступній масам, повинні познайомити ці маси з основами моєї науки.

— А в яких журналах ви їх друкували? І можна мені їх почитати?

— Я пробував їх друкувати, деякі носив по редакціях. Але розмови з редакторами впевнили мене, що я їх надто просто написав. Не думайте, що вони гірше, ніж той мотлох, що зараз носить звучне ім'я літератури. Зовсім ні. Але вони настільки зрозумілі для всіх, що я, не звертаючи уваги на згоду їх

друкувати, забрав їх з редакції, бо вони недостойні того, щоб я підписав під ними своє прізвище.

— А чим же погано, що вони так зрозумілі для мас? — здивувалася Галя. — Ви ж кандидат партії. Значить, повинні старатися, щоб маси легко розуміли вашу творчість.

— Так-то воно так, та тільки не зовсім. Геніальний витвір повинен жити не один день, а декілька ст літ, якщо не вічність. А живе він так довго через те, що завжди викликає навколо себе суперечки, збуджує людське мислення. Значить, коли маси надто легко зрозуміють мій твір, так їм і думати нічого. Твір мій ніякої ролі в житті не відіграє. А я хочу, щоб не тільки сучасне людство, а й майбутнє розв'язувало всі ті проблеми, що я їх ставляю. Розумієш?.. Я зробив маленьку помилку, задумавши друкувати свої повісті. Їх треба переробити. За цією роботою ти мене й застала. Переробити ж мені не важко: тепер я знаю, що там повинно бути. Адже я сміло можу сказати, що опанував усі ті знання, що їх надбало людство за весь час своєї історії. Бачиш мою бібліотеку? Не маленька, правда?

— Невже ви перечитали всі ті книжки? Та мені б життя не вистачило навіть для однієї полиці!

— То ж ти. — посміхнувся Макар. — А мені вистачило трьох років, щоб перемогти всю цю премудрість. Тепер її в мене в двох місцях укладено: отам, на полицях, і тут, у голові... Ну, досить про це. Покажи краще мені свої оченята. Адже, коли подивлюсь я в них, у мене пробуджується таке могутнє бажання як-найшвидше досягти своєї мегги, що я ночей не сплю — працюю, мов сказаний.

Він узяв її за голову, повернув до себе. Близько-близько нахилився до неї, і раптом губи його — тонкі, сильні — вгризлися їй в уста...

6 Від Макара Галя поверталася пізно. Мов на крилах, неслася вона напівпорожньою вулицею, що по ній радісно й дзвінко лунало рипіння снігу під її ногами.

Сміятися хотілося з усього: з зіщулених постатей прохожих, з похнюплених коней самотніх нічних візників, навіть з своєї власної тіни, що то була коротка й бігла поруч неї, то забігала вперед і витягалася аж до другого ліхтаря, щоб його жовте світло підхопило її й знов скоротило. І так хотілося, щоб Тося міцно спала: тоді не треба було б ховати щасливий блиск очей, а можна було б хутко роздягтися й пірнути під ковдру й розплющеними очима довго пронизувати пітьму, ще раз переживаючи жагучі Макарові поділунки, що ними він опік їй усе лице, шию, плечі...

І наче хтось, як свічку, загасив її щастя, коли, підійшовши додому, побачила раптом у своєму вікні світло.

Дійсно, Тося не спала. Навіть більше: вона була не в ліжку. Нервовими кроками ходила з кутка в куток, похнюпивши голову й скарлюченими руками вчепившись собі в груди. Побачивши Галя, що ніяково зупинилась на порозі, вона круто повернула до неї. Блискучими, розширеними очима огляділа її розчервоніле від морозу й щастя лице, потім різко розпахнула їй пальто, щоб також уважно оглядіти кожну зморшку сукні. І раптом різко спитала:

— Ти віддалася Чемерисові?

Галя не відразу зрозуміла всю нахабність цього питання. Поволі підвела своє раптом зблідле лице і довгим поглядом встромила в нерухомі й злі очі, в її до болю закушену губу. Потім знову почервоніла, але від образи й гніву. З усієї сили відштовхнула Тосю й напруженими кроками пройшла повз неї; якби Тося сказала їй ще хоч одно слово, стрибнула б на неї, і хто зна, що сталося б далі. Різкими рухами звільнилася від пальта й сіла на своє ліжко. Деякий час напружену тишу кімнати порушувало лише роздратоване шморгання: Галя з серцем розшнуровувала собі черевики.

Опритомлена й принижена Галиним стусаном, Тося довго стояла, важко спираючися на стіл. Очі їй стали вогкими, а руки, що мертво звисли, затремтіли. Вона нерішуче підійшла до Галиного ліжка і, не відважуючись глянути на подругу, тихо промовила:

— Галонько, не сердься на мене... Якби ти могла знати все, що знаю я, ти зрозуміла б мене. Але не треба тобі цього знання!.. Я ж не хотіла тебе образити. Це мій жах за тебе. Те, що ти пішла сьогодні до Чемериса,— мов розпечене залізо мені на серце... Ну, скажи, Галя, що ти вже не сердишся.

Галя наче не чула цих покаяних слів: постелила ліжку й почала знімати з себе блузуку, стоячи до Тосі спиною. Від цього Тосині руки затремтіли помітніш, вона згорбилася й заговорила ще тихше:

— Ти ж не знаєш, що то за людина — Чемерис. А я його всього розкусила. Якби ти хоч маленьку частину побачила з того, що бачила я, ти навіть в інститут кинула б ходити, щоб з ним не зустрічатися. Скільки гидоти в ньому!.. Галонько, моторошно мені від того, що ти його полюбила...

— Тосю,— холодно зупинила її Галя,— до цього часу ми з тобою були гарними товаришками. І лишилось їми, якщо ти зараз замовкнеш і ляжеш спати... Я сказала вже тобі, що чула надто багато брехні й мерзости про Макара. Я не хочу вважати тебе за брехуху й мерзотницю... Хай тебе не турбують мої особисті справи. Відповідати за них тобі не доведеться... Зрозумій, що в мене є власні очі й вони бачать не гірш за твої. Я знаю, що роблю...

Вона вже зовсім роздяглася й сиділа в ліжку, прикривши ноги ковдрою й розчісуючи на ніч волосся. Нахиливши голову, вона раптом побачила в себе над поясою темні синячки — сліди Макарових поцілунків. Кинула гребінець і, густо почервонівши, натягла на себе ковдру аж до підборіддя. Але пізно: Тосині очі, переповнені жахом, дивилися на те місце ковдри, що якраз під ним були ті синячки...

— Тосю, я хочу спати,— приглушено промовила Галя.— Дай мені спокій.

Але Тося не звернула на це уваги: чудно посмінулась і сіла до неї на ліжко.

— Ні, Галя, ти зараз не заснеш. Ти можеш мені не відповідати, можеш знову повернутися до мене спиною, але я скажу тобі все, що хочу сказати. Ти повинна мене вислухати. Повинна! — з силою скрикнула вона.— Ти була сьогодні в Макара, бачила його велику книгозбірню й завалений рукописами стіл. І напевне чекала, поки він кінчав записувати цікаву думку — Вона гірко розсміялася, побачивши здивовані Галині очі.— Я ладна голову собі зараз одрізати, коли він не говорив тобі, що думки всього людства він хоронить у двох місцях: на полицях і в своїй голові... А що до своїх творів, так він вважає їх за мало не геніяльні, а не друкує їх через те, що вони зрозумілі для мас. Такі, мовляв, твори не мають ціни і зараз працює над такими повістями, що навіть майбутні покоління голови ламатимуть собі, читаючи їх... Мо' скажеш, що він не говорив цього?

— Звідки ти це знаєш? — всім тілом повернулася до неї Галя.

— Ну, як же не знати, коли він це говорить кожному, хто до нього прийде... І про діти говорив? Про те, що не матиме їх, бо в геніїв народжуються кретини або ідіоти... І невже нічого не сказав, що житиме принаймні до ста років і ніякий випадок не припинить його життя — він умре, коли сам того захоче?

— Про це не говорив...

— Будь певна, скаже.

— А звідки ти знаєш про це?

— Ти краще спитай, хто цього не знає? Всьому інституті відомо, як він із своєю геніяльністю носить. Всі розмови на це переводить. Кожній більш-менш нічогенькій студентці демонструє свій виключний розум. Це ж його випробуваний метод

залицяння. На жаль, він майже завжди приводить до мети. По собі можеш судити... В слухний час він і мені так говорив. А тепер... ти сама була свідком...

Тося з болем стисла долонями скроні й низько схилила лице, щоб Галя його не побачила. Але та й не дивилась на неї — губи викривились зневажливою всмішкою.

— От чому ти так говориш про Макара... Ревнощі...

— О, ні, тільки не ревнощі! — враз випросталася Тося. — Не ревную я, просто боюсь за тебе... Скажи мені, Галонько, одно. Більш нічого я не питатиму в тебе. Дам тобі спокій і піду спати. Тільки ти повинна щиро відповісти мені, як своїй найближчій подрузі... якщо ти вважаєш мене за таку... Ти віддалась Чемерисові?

Довго вони дивилися одна одній в очі: Тося з острахом і благанням, Галя з холодною насмішкою.

— Ні. — нарешті відповіла Галя, відвертаючись.

— Це правда? — радісно, але й неймовірно схилюлась до неї Тося. — Галонько, правда?.. Ну, глянь же на мене, покажи мені свої очі... Не хочеш?.. Значить, боїшся? Значить, збрехала?..

— Тосю, так же, кінець-кінцем, не можна! — різко обірвала її Галя. — Мало тобі твоєї хвороби, ти й мені душу хочеш вимотати?.. Я не знаю, як Макар поводитьсь з вами всіма й зовсім не хочу про це знати. А до мене він ставиться з пошаною: коли я не схотіла, так він навіть попросив пробачення за те, що в нього могло виникнути подібне бажання. Можеш бути певна: раз я сказала, що нічого не було, значить, справді нічого не сталося... Та й коли б оддалась я Макарові, тобі що до того?.. І віддамся, якщо не відлипнеш ти од мене.

7 Надія на шкоре видужання Тосі подалу зовсім зникла. Невідома хвороба до щенту виснажила її, а ця дика розмова наче останніх сил позбавила: тільки нерухомо лежачи, Тося могла дихати рівно.

А встаючи, вона тинялася, подих її був гучний і переривний, наче надмірна вага давила їй на загострені плечі. Кожний день проорював на обличчя нову глибоку зморшку, а тінь під очима робив ще чорнішою. З Галею вона зовсім не розмовляла, але весь час переслідувала її тривожним, упертим поглядом.

Галя теж не пробувала заговорити з нею. Після того бурхливого вечора вона почувала себе винною перед подругою — за те, що так різко відігнала її від себе. Крім того, боялася, що Тося знову зведе розмову на Макара й не можна буде втриматися від нових прикростей, або ж'од признання, що Тосине оповідання про Макара дуже вплинуло на неї: зустрічі з ним стали якісь сутужні й трохи нудні. Боялася, що Тося зустріне її признання своєї вини злими насмішками. А заговорити хотілося: до сліз боляче було бачити Тосину безпорадність, непробачну байдужність до своєї хвороби. І мучила думка: чому вона так не хоче піти до лікаря?.. Щоб хоч трохи загладити свою вину, Галя рішила, нічого їй не говорячи про це, просто привести до Тосі лікаря.

Але в той день, коли зібралася вона це зробити, — це було через три дні після розмови — Тося раптом зникла: прокинувшись, Галя побачила її порожнє, неприбране ліжко. Перелякано підбігла до нього, але воно було вже зовсім холодне. Це було надзвичайно дивно: годинник показував лише початок восьмої. Чи не з'їхала вона, кінець-кінцем, з глузду? Схвильована цією думкою, Галя похапцем одяглася — Тосю треба зараз же й неодмінно розшукати. Але побачила на столі неохайно обірваний клаптик паперу, що на ньому тремітною рукою було виведено: „Повернись напевно пізно ввечері. Ти не турбуйся“.

Галю зовсім не заспокоїла ця записка. Цілий день її переслідувала невідв'язна турботна думка, що з Тосею трапиться щось жахливе. Вона така виснажена, що може знепритомніти на вулиці, потрапити

під автобус або під трамвай. В усіх студентів питала про неї, але ніхто її не бачив: ні в інститут, ні в бібліотеку, ні в студентську лікарню вона не заходила. Навіть у Макара, коли той, як завжди, проводжав її додому, спитала про Тосю: чи не зустрічав він її де сьогодні? Макар з чудною похмурістю глянув Галі в збентежені очі і, незадоволений такою темою розмови, досить гостро відповів:

— Невже ти думаєш, що тільки в мене й клопоту, як розшукувати твоїх зниклих подруг?

— Я так хвилююся за неї,— ніяково відповіла Галя,— що тільки про Тосю й можу думати. Вона така хвора й така до всього неуважна, що може втрапити під колеса. А потім— куди й навіщо вона пішла з дому? Цілий тиждень лежала й раптом пішла...

— Охота була всякою юрundoю голову собі забивати... — перебився Макар. — Раз пішла, значить, почула себе краще... А що до мене, так я не розумію, як це жива людина може втрапити під ті колеса?

— Попадають же...

— Дурні попадають. Так їм туди й дорога. Нічого собою землю засмічувати... Але ж ти свою співмешканку за дурепу не вважаєш? Так нічого й турбуватися... Я от, наприклад, певний, що ніколи не попаду під трамвай і взагалі ніякий випадок не зможе припинити мого життя. Я міцно тримаю свою долю— вона в мене, як добре загнuzданий кінь.

Галя почула раптом, як сором за Макара густим рум'янцем заливає їй усе лице. Значить, правда, що він лише про себе й уміє говорити— говорити заученими, багато разів повтореними словами? Низько схилила обличчя. Але Макар не зрозумів цього руху; з задоволеною посмішкою продовжував:

— Я поставив собі мету— жити не менш як сто років. І я досягну цього. Та й як не досягти, коли за все життя я жодного разу не хворів, навіть уявити

собі не можу, що це таке — хвороба. Я здоровий і сильний, як віл. В мене вистачить сили для того, щоб першого-ліпшого з цих прохожих за підвалини покласти на обидві лопатки. Крім того, я вмію організувати своє життя так, щоб усі сили скерувати на досягнення поставленої мети. Цю мою особливість ти вже знаєш. Та й не тільки своє життя я організовую — деканат, наприклад, увесь у моїх руках. Коли б я навіть кинув зараз працювати, там все йшло б принаймні років із п'ять у тому напрямку, що я його деканатові дав... Та жінка, що пройде своє життя поруч мене, теж житиме довго, яка б хвора вона не була. Силою волі своєї я примушу жити її стільки, скільки я того захочу...

Він не помічав Галиних трохи сумних і презирливих поглядів, що їх зрідка кидала вона на нього. І вона не перебивала його здивовано-наївними питаннями. Та Макарові й непотрібні були ті питання — не замовкаючи, говорив він, аж поки не зупинилися вони біля Галиного дому.

Серед освітлених вікон будинку два вікна другого поверху різко виділялися своєю чорнотою. Макар, видно, гарно знав їх — Галя помітила, як ворухнулися його вуста посмішкою. І він не випустив її ліктя.

— Значить, твоєї подруги й досі нема? — спитав він. — Що ж вона — пішла, нічого тобі не сказавши про час повернення?

— Ні, вона написала, що повернеться пізно ввечері. Але коли, на її погляд, настає пізній вечір?..

Макарова посмішка стала ширша й упевненіша. Ні слова більше не кажучи, він повів її до дверей і разом з нею ввійшов у будинок. Од переляку й несподіванки Галя була зупинилася, але він раптом міцно притис її до себе, і його вогні гарячі губи впилися їй у холодне з морозу лице. Потім він майже на руках хутко поніс її по сходах, шепочучи щось незрозуміле... Галя з здивуванням побачила, що він

добре знає дорогу в її кімнату: ніде не зупиняючись, нічого не питаючи в неї, він упевнено пройшов темний коридор і миттю одпер двері взятим з її руки ключем.

В кімнаті було так само темно, як і в коридорі. Галя простягла руку до вилучника, але Макар знову вхопив її в свої міцні обійми так, що вона ворухнутися не змогла, а готовий вирватися крик заглушив поцілунком Його обійми важкими кайданами скували й ураз знесли її тіло. Вона не пручалася, коли він нетерпляче зірвав з неї пальто й капелюшок і кинув їх прямо на підлогу. Не скрикнула, почувши, що лежить йому на руках. А коли поклав він її на ліжку й у лице їй ударив його частий, п'яний подих, вона лише зщулилась безпорадно і, щоб хоч чим-небудь захиститися від його пристрасти, прикрила груди безсилими руками... Сама не знала, чи гидко їй од його скажених поцілунків, од його рук, що наче шматували її, від нісенітного шепотіння, чи радісно... Він легко розняв її руки, і вона затремтіла від несвідомого темного остраху: гаряча вогкість поцілунків заметалась їй на персах... Шарпонулась. Але їй тепер для крику не вистачило сили — в горлі нерухомо застрягло гостре жужмо. Ледве чутно прошептала:

— Макаре, я не хочу так, не хочу...

Він почув її. На мигь підвів голову й не втримав короткого смішка, що різко прозвучав у півтьмі кімнати. Вона підвелась на лікті й кинула з невиразною гіркістю:

— Ви казали, що поважаєте мене.

Та, видно, такі слова мають значіння лише олин газ. Коли вона вперше сказала їх — це було в Макара, — він винувато схилив голову і, хутко застібнувши їй блузку, довго цілував руку, прохаючи пробачення. А зараз засміявся ще гучніш... Галя була схопилася з ліжка, але він обома руками вчепився їй у плечі, — вона боляче вдарилася об спинку ліжка, падаючи під Макаровою вагою.

Біль на хвилину відняв у неї свідомість, і вона не помітила, в яку саме мить зникла з кімнати п'їтма. Почула раптом над вухом здивовано-переляканий Макарів скрик і глибоко зідхнула, бо його вага перестала її давити. І коли розплющила очі, лямпочка під стелею вже горіла, ясно освітлюючи її заголені груди й де-не-де розідрану сукню... Схопилася, зірвала з ліжка ковдру й прикрилась нею.

Коло її ліжка, простягнувши руки вперед, наче захищаючись од чогось, стояв Макар, нерухомим, переляканим поглядом впившись в Тосю. Тося стояла біля вилучника, пригнувшись, як перед стрибом; очі її були теж нерухомі, але в них блищала задоволена лютість. Незвична, химерна всмішка жакливо перекинула її лице й вищерила зуби, як у хижого звіря... І по всьому видно було, що вона давно вже дома — напевно, лежала до їх приходу в п'їтмі, як це тепер їй стало за звичку, і була свідком усього того, що тут трапилося. Якби не її напівбожевільний погляд, Галя, зміркувавши це, згоріла б з сорому, але зараз незрозумілий жак витиснув з неї всі інші почуття...

Довго Тося й Макар дивилися одне на одного... Нарешті вона, поволі підкрадаючись, мов кішка, підійшла до нього так, що голови їх майже зіткнулися, і тихо, але відкарбовуючи кожне слово, промовила:

— Ти таки прийшов сюди?.. І не боїшся?

— Я прийшов не до вас, — стараючися говорити спокійно й навіть знизавши злегка плечима, відповів Макар, — так що боятися мені нічого.

— Ти такий певний, — ще більше вищерилася Тося й раптом скрикнула: — Геть звідси! Мало ти студенток перепсував, та ще й сюди гвалтувати приходиш! Зараз же йди звідси, поки я тобі очей не видряпала.

— Гм! — роблено посміхнувся він. — Я ж вам сказав, що прийшов не до вас... Піду, коли сам захочу.

Він ще раз знизав плечима й сів на Галине ліжку, Дістав з кишені гребінець і почав розчісувати своє скудоччене волосся. Одну хвилину Тося дивилася на нього, задихаючися від гніву. Потім кинулася до столу й знову підскочила до нього. В підведений руці щось блиснуло.

— Так ось же тобі! — несамовито скрикнула вона. — За все!

Макар, наче підкинутий, скочив, ухопив Тосю за руку й з силою крутнув її. Тося з тихим зойком упала, і виделка, випавши з її руки на підлогу, різко дзенькнула. Тепер Макар вищерив зуби й підвів над Тосиною головою ногу, наче збираючись розчавити її.

— Макаре! — перелякано гукнула Галя.

Не глянувши на неї, він одійшов до дверей, спокійно накинув на плечі пальто, натяг кашкета. Але, розчинивши двері, повернув голову — на лиці йому була звична спокійно-впевнена посмішка.

— Галінко, видно, нам не можна зустрічатися в тебе. — Голос йому теж звучав, як завжди. — Приходь до мене завтра... Ти повинна прийти, розумієш? Повинна!

І не чекаючи на відповідь, зачинив за собою двері. 8 Весь вечір Тося мовчазно ходила по кімнаті, ані на одну мить не підводячи голови — наче шукала на підлозі щось безнадійно загублене. Якось дерев'яно ходила: мов надовго заведена механічна лялька. Тільки руки нервово шматували край блузки та на щоках різкими плямами палала пропасниця. Іноді під її ногами брязчала виделка. Галі, що так і лишилася на своєму ліжку під ковдрою, зовсім не помічала; не чула її стурбованих питань. Лише коли Галя сказала:

— Ну, годі тобі, Тосенько. Заспокойся вже. Адже таке більш ніколи не трапиться. Я ж не люблю Макара. —

Тося раптом зупинилася. Не підводячи голови, пильно глянула на неї з-під болісно перекривлених

очей, але й тепер нічого не відповіла. Закусила стогін, з усієї сили рвонула на собі блузку й знову заметалась по кімнаті.

Пізно ввечері вона ніби заспокоїлась: трохи ви-просталась, руки заклала за спину,— нервовий стукіт її кроків став рівніший й тихший. Незабаром вона сіла за стіл, присунула до себе аркуш паперу й почала щось писати.

Тільки тепер Галя відчула свою знесиленість. Очі слізились од напруженого стеження за кожним Тосиним кроком, голова боліла від нещодавнього вдара, і все тіло було наче прикуте до ліжка. Не було сил боротися з непроханою важкою дрімотою, що давно вже, видно, чекала свого часу й ураз навалилася на неї, в одну мить збаламутивши свідомість. І вже не могла розплющити очей, коли раптом Тося підійшла до неї.

Останнє, що лишилося в пам'яті, було: дотик до її лиця сухих Тосиних пальців, її обережні кроки назад і тихе рипіння стільця біля столу...

...Вночі вона раптом прокинулася—якийсь незвичний, чудний звук розбудив її. Але, коли свідомість зовсім повернулася до неї, в кімнаті знову по-нічному було тихо, і вона ніяк не могла зрозуміти, що ж то за звук.

Лямпочка не горіла: Тося давно, мабуть, виписала свою нервовість і зараз спить...

Але ж чому не чути її подиху? Адже уві сні вона завжди дихає важко й голосно...

Галя стурбовано сіла на ліжку й тихо гукнула:
— Тосю!

Відповіді не було. Галя гукнула ще раз, і знов її голос поринув у порожню тишу.

Вона встала й підійшла до Тосиного ліжка; обмала його руками й перелякано випросталась—Тосі там не було. Метнулась до вилучника. Світло розірвало пільму кімнати: на столі білів прямокутник паперу, подібний до куверта, недалеко від дверей

лежав повалений стілець, поруч нього виблискувала виделка, а Тосине ліжко було таке ж, як і ввечері...

Повернувшись, Галя побачила свою подругу майже біля себе. Тося стояла до неї спиною, а голова їй схилялася на бік. Чудніш за все було те, що вона наче виросла за півночі: завжди була одного зросту з Галею, а зараз треба було трохи підвести голову, щоб побачити її волосся. Галя здивовано провела поглядом по незвичайно рівній посгаті подруги, і наче чиясь рука закрила їй рот, не пускаючи в груди повітря. Тосині ноги не дотикалися до підлоги — вона стояла в повітрі...

Ні, не стояла! Від її шиї до великого цвяха в стіні тягся тонкий чорний шнур.

9 За даними деяких істориків, усім відомий архімандрит Фотій, проживши до восьмидесяти років, лишився досить жвавим дідуганом. І коли хтось із сучасників спитав його: „Яким чудом, отче святий, ви зберегли бадьорість тіла й духа?“ — Фотій відповів: „Дуже просто: нічого близько до серця не брав“.

Цього анекдота Макар завжди розказував своїм друзям, коли ті дивувалися на його здатність бути спокійним до найнеприємніших подій. І не тільки розказував: у життєвий принцип підніс Фотієву відповідь, думаючи цим також зберегти працездатність і ясність мислення.

Зовсім спокійний вийшов він од Галі, зневажливою посмішкою заглушаючи неприємне почуття від несподіваної й нервової зустрічі з Тосею. А ввійшовши до себе в кімнату, і цілком забув про неї й про свою невдачу з Галею. Як завжди, просидів увесь вечір за столом, спершу нанизуючи дрібні рядки на аркушики ще зранку заготовленого паперу, а потім перемагаючи важку мову Кантівської філософії. Рівно об одинадцятій годині ліг спати, заснув, як тільки голова встромилася в подушку, — міцно, без сновидь,

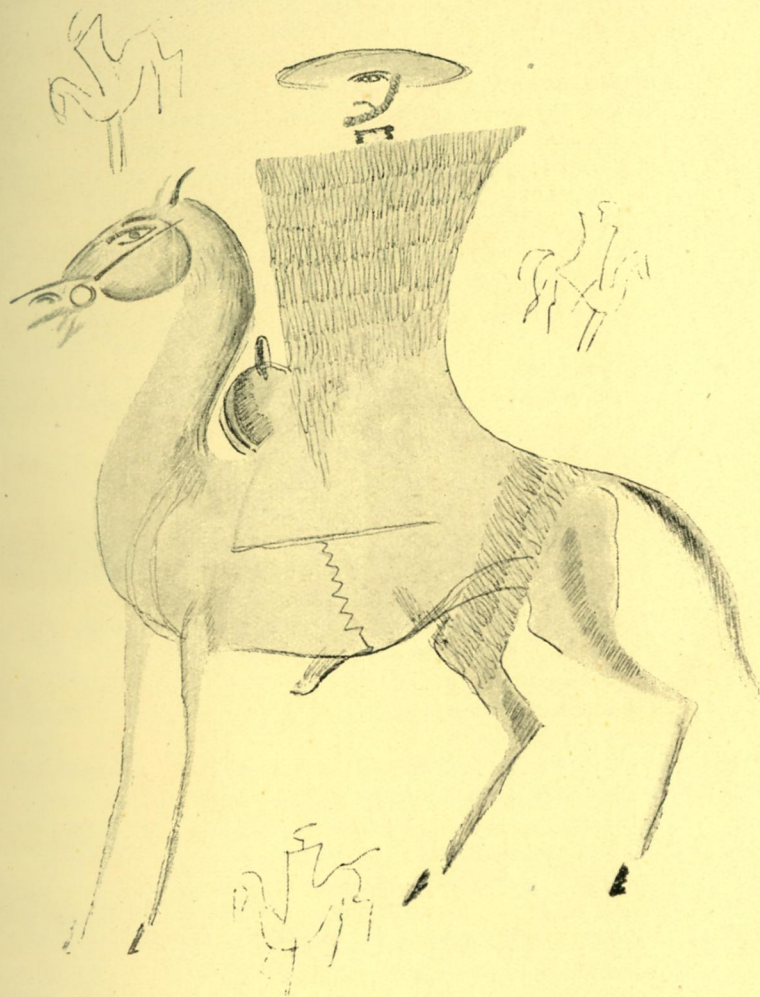

Він ніколи не дозволяв собі спати більш як шість годин на добу й завжди прокидався рівно о п'ятій ранку, щоб на свіжу голову перевірити зроблене за вчорашній вечір. Прокинувся й на цей раз. Хутко вмився й засів за роботу. І дисциплінований мозок жодного разу не згадав про вчорашнє, наче його геть чисто викреслено.

Тільки о восьмій годині, коли він кінчав роботу й запалив безшумну спиртовку (зігріти воду на чай), він дозволив собі всмішливо подумати про те, що виходило за рямці його звичайного життя: про Тосю, про Галя, про жіночу статтю взагалі й про себе.

Звичайно, нічого нема приємного в учораšnjому випадку, а втім не скоїлося й нічого такого, за що варт було б турбуватися. Адже подібні історії звичайні також, як і щоденна робота в канцелярії деканату, бо траплялися вони майже періодично — принаймні раз на місяць. Не винен же він, що природа, нагородивши його могутнім розумом, подарувала й могутню пристрасть до жінок — пристрасть, що ніколи не знаходила задоволення. Може бути, задоволення й приходило б, коли б жінки не були такі однакові. Їхнє кохання тече однаковими етапами: спершу боязкі поцілунки, соромливість, а потім абсолютна відсутність її й нахабні вимоги жити вкупі, а кінець — кінцем сльози, обіцянки помсти то - що. Нічого іншого в коханні він не бачив; хіба тільки по-різному це виявляється... Так було з усіма попередніми, так мало бути й з Галею — він добре знав це. Добре знав і те, що Галя неодмінно прийде до нього й зробиться гарно прирученою свійською твариною... Мусить же його організм справляти повністю всі властиві йому функції.

Взагалі що до жінок Макар додержувався конкретного правила: дають — бери. Але ніколи він не був з ними нечесний. Він не хотів од них дітей і казав це прямо до першого поцілунку. Жодній з них не обіцяв кохання довіку — така людина, як він,

ВАДИМ МЕЛЛЕР
З альбому художника

не може од своєї роботи відривати час на хатні балачки, щоденні, зайві й нікчемні, не може змінити раз назавжди налагодженого життя. Те, що він брав од жінок,— брав не для себе: для того, щоб бути організатором мас і навчителем майбутніх поколінь, треба перш за все не сперечатися з природою. В неї є безліч непохитних законів, і спроба порушити їх калічить людину. Ті, що належали йому, знали про це. І він не міг вважати себе за причину жіночих сліз, що їх багато пролилося в цій кімнаті. Вони не перешкоджали йому спокійно й упевнено працювати далі; близько до серця він їх не приймав.

А в решті решт, усе це така юрунда, що на неї зовсім не варт витратити свої розумові здатності. Адже найголовніше в житті — це мета й путь до неї: щоденна вперта праця.

Макар ніколи нікому не брехав. Бреше лише безсилий — цим він захищає себе від дужчих. Тому ж, хто почуває в собі силу вести за собою людство, не можна користатися з брехні й тим самим визнавати свою слабкість. Правдою було те, що він дні й ночі просиджує за книжками й писанням. Він викреслив зі свого життя все зайве, що лише засмічує мозок: диспути з товаришами, гру в шахи, театр, поезію... Адже кожна хвилина дорога, вона несе з собою нову думку, а цю думку треба взяти на облік, систематизувати, виплекати — для того, щоб окошити її, непереможну, на людство, коли прийде на те час.

Дійсно, процес напруженого мислення точився в ньому безперервно весь день. Робота в деканаті не заважала цьому — він майже машинально виконував свої звичні, досить одноманітні обов'язки, в той час як думка будувала щось нове й незвичне. Тому Макар так різко поводився з студентами: своїми настирливими приходами вони відривали його від думок, забирали в нього цінний час. І підчас розмов з Галею й її попередницями лінія думки не

переривалася. Навіть уві сні мозок не вгамовувався: як бездоганно зроблений механізм, повним ходом працював без догляду свідомости — самостійно комбінував передумане за день, робив належні підсумки й акуратно складав у величезні склепи пам'яті, звільняючи себе для нових думок. Лише підчас їжі, щоб як-нормальніш ішло травлення, він дозволяв собі думати про дрібниці, як от зараз.

Усе життя було захоплене підготуванням до майбутнього, і партійна робота через це стояла далеко на другому плані. Кандидат партії він уже скоро три роки. Те, що він досі не справжній член, його не турбувало. Він знав: самих думок для того, щоб просунутися наперед людської юрби, занадто мало. Треба ще й уміння так одягти їх, щоб вони вразили своїм видом усіх. І партія потрібна йому виключно для того, щоб опанувати її досвід що до керування масами, пропаганди своїх ідей і перешикування життя на свій лад. Значить, партія — просто необхідний етап його розвитку... Але хіба ж можна вважати її за далекозору, коли вона й досі не виділила його серед своїх членів? Та й завдання її дуже половинчаті, неконкретні: соціалізм, комунізм, безкласове суспільство — адже це все голі слова, що за ними нема майже ніякого змісту. Найбільше як за три роки він доведе їм це, зуміє людству яскраво показати майбутнє, обличчя всіх поверне до нього.

Так має бути.

Для цього є всі необхідні дані. Ті три роботи, що про них він доповів на річних засіданнях науково-дослідчої катедри, були громом, що загуркотів серед ясного неба. Так висловився керівник катедри. Ніхто до нього не користався з такої оригінальної методи — він винайшов її сам, — ніхто не дійшов до висновків, що влоск розбили висновки, зроблені до нього. Навіть роботи старих, досвідчених учених не викликали таких завзятих суперечок, що спалахнули

з приводу його досвідів. І він таки довів професорам, що вони завжди помилялись і помиляються: вони таки визнали його перевагу. А четверта робота, що він її зараз готує, приведе до того, що хтось із старих професорів буде примушений оддати йому свою аудиторію.

А його робота на посаді секретаря деканату! Правда, вона відбирала в нього шість найдорогоцінніших годин. Зате вона давала йому змогу спробувати свої сили в організації. Ця спроба цілком задовольнила його. Він зумів на свій лад перебудувати навчальні плани, зробив з факультету справжню освітню установу, а не місце зустрічі студентів і мітингів, як це було за часів військового комунізму й лишилось надовго після нього. В усякому разі, жодна новина не провадиться деканом у життя без санкції Макара.

Крім того, ця нудна робота давала йому гроші. На життя йому вистачило б і аспірантського утримання, так тоді не зміг би він мати такої книгозбірні, яка є в нього зараз. Дірки на одягу завжди можна залатати, а їсти більш як двічі на добу — злочин. Щоб тримати свої сили в належному порядку, цілком досить двох склянок чаю вранці й недорогого обіду після служби. А всю решту грошей він лишав по книгарнях, ледве не що-дня приносячи додому нові книжки й передплачуючи найзначніші наукові журнали...

Приблизно о чверть на дев'яту чайник закипів. Макар загасив спиртівку й поліз під стіл, де в невеликому коробі зберігався його нечисленний посуд і їжа. І з прикрістю виявив, що ні цукру ні хліба там не лишилось. Невже вчорашня подія так знервувала його, що він навіть сніданок на сьогодні забув купити? Ет!.. А втім, нічого не вдієш — треба бігти до крамниці. Макар трохи роздратовано натяг пальто. Але несподіваний короткий стукіт повернув його до дверей: кого там принесло в отаку рань?

— Можна! — непривітно гукнув він.

Двері повільно розчинилися, і в кімнату ввійшла Галя.

10 Нічний спокій усіх закутків будинку різко порушив жаклибий Галин зойк. Побуджені їм, збіглися напіводягнені, перелякані сусіди, враз наповнивши кімнату безглуздим лементом. Хтось підняв з підлоги млосну Галю, обережно поклав її назад у ліжку й бризнув на неї холодною водою. Хтось метушливо перерізав чорний шнур, і мертва Тося зсунулася по стінці й беззвучно, мов порожній мішок, лягла біля неї. Хтось з нестриманим голосінням схилився над її заохолоділим уже тілом. Хтось розгублено побіг до телефону — викликати карету швидкої допомоги й міліцію... Це все Галя бачила наче крізь туман, а звуки долітали до неї мов через товстий шар вати.

Потім якась жаліслива сусідка зняла з неї порвану сукню й допомогла влучити руками в рукава блузки. До неї підходили, про щось пошепки розпитували і, перелякані її широко розплющеними, нерухожими очима, знов одходили, не діждавши на відповідь... З'явився лікар з санітарами — в білих халатах з червоними хрестиками; прийшли міліціонери — з їх чобіт стекав розталий сніг і чорнів калюжками на підлозі. Лікар співчутливо покивав головою, санітари загорнули Тосин труп у простирадло й винесли його, щоб одвезти в морг — Тося не мала родичів у місті. А міліціонери вештались по кімнаті, ка-зна для чого переставляючи меблі; їхні чоботи гучно рипіли й стукали. Один з них підсів до Галі. Вона щось нісенітно говорила йому, а він записував усі її слова на великій аркуші, що зверху нього чорніли великі літери: „Протокол“. Згодом пішли й вони. Сусіди теж розійшлись по своїх кімнатах, лишивши Галю на самоті в порожній кімнаті.

Годинник байдуже показував початок восьмої, і в вікно заглядав темносірий зимовий ранок.

Галя хитаючися пройшла по кімнаті, якимось машинально впорядковуючи безладно порозсовані міліціонерами меблі. Всією істотою відчувала, що їй треба плакати зараз, а не дивитися до болю сухими очима на віконний ґіней. З сльозами вилився б з неї цей шалений, мовчазний біль... Але сліз не було.

Зупинилась біля столу. І раптом розгляділа: той білий прямокутник, що його вона побачила ще вночі, дійсно був кувертом. На ньому жодного слова не написано... Вона взяла його й розірвала. На стіл випало декілька зім'ятих папірців і великий аркуш, заповнений нервовою рукою Тосі. Галя поволі розгорнула його, і очі їй несвідомо забігали по кривих рядках. Але скоро вона сіла й почала читати з початку.

„Я знаю,— писала Тося,— що завтрішній ранок завдасть тобі багато болю й жаху. Може бути, через усе життя перенесеш ти його. Але за це я не прошу в тебе пробачення. Я хочу, щоб моя смерть жакнула тебе своїм безглуздям і непотрібністю! Я хочу, щоб жах цей довго роздирав тобі серце своїми пазурями! Принаймні — до першої твоєї зустрічі з Чемерисом. І знай: половина вини за мою смерть падає на твоє кохання до нього, а друга половина — на самого Чемериса. Ти знаєш, як я люблю тебе. Саме через це я й іду на самогубство: не хочу, щоб Макар зробив з тобою те, що зробив зі мною.

„Ой, як моторошно мені, Галонько моя рідна!.. Моторошно йти на смерть, а ще моторошніш писати тобі це. Боюсь я, що від цього шкода мені себе стане й не відважусь я зробити те, що вирішила. А зробити треба!..

„Ти бачила мене останні дні. Хіба можна жити так далі? А інакше я жити не зможу, бо в майбутньому в мене нема нічого. Я — живий труп. Трупом зробив мене Макар. І це він довів, що мені необхідно викреслити себе з життя. Так він робить з усіма дівчатами, що належали йому. Так зробить

і з тобою... Але хочу вірити, що ти не підеш моєю дорогою.

„Ти нічого не розумієш?.. Ну, так читай далі. Уважно читай, жодного слова не пропускаючи.

„Три місяці я була Макаровою коханою. А заповнив він мене тими ж засобами, що й тебе. Говорив про свою гениальність, про свою вперту працю. Всього себе зосереджував на мені,—крім мене, наче жодної людини не жило на землі. Словом, його поводження зі мною було таке, яке й ти, я певна, на собі відчула... Ти знаєш, як це впливає на нас, дівчат. Вплило й на мене. За тиждень після першої розмови з ним я вже належала йому. Він узяв мене в цій кімнаті, як хотів зробити це й з тобою. Зайшов у кімнату, підняв на руки й поніс на ліжко... Перший місяць проплив наче в тумані якомусь. Ти не знаєш, яке це щастя почувати себе належно такому чоловікові, як Макар. Його кохання мов роздвинуло світ. Він показав мені всю величність і красу цього світу. Горда я була, що дозволяє він мені йти поруч нього, спираючися на його міцну руку. Ти не знаєш цього щастя... І дай, доле, ніколи не знати. Бо розплата за це щастя може бути дорожчою, ніж усе твоє життя. Бо розплата може довести тебе до того, до чого довела вже мене. Розплата за щастя протягом лише одного—одного! — місяця.

„Минув цей місяць, і моє щастя кінчилось. Власно, воно тривало б і далі, якби я не почула себе вагітною... Проповідував же тобі Чемерис про своє ставлення до дітей. Як ти думаєш, могла після цього я йому сказати, що він має бути батьком моєї дитини? Ні, не могла. Ти теж не скажеш, коли трапиться отаке з тобою... Невже таки трапиться? Невже моя смерть нічому не навчить тебе?.. Два місяці я мовчала. Думала, що він сам здогадається заговорити про це. Надіялась, що не відмовиться він назвати себе батьком. Але цього не сталося...

А як ти, дівчатко наївне, не помітила? Адже вадило мене, весь вид мій кричав про вагітність. Як я боялася, що ти кінець-кінцем зрозумієш, яка в мене хвороба.

„Тижнів зо три тому я сказала йому все. Він байдуже посміхнувся, знизав плечима. Потім вилаяв мене за необережність і порадив зробити аборт... Ой, як же боляче мені стало від цього. Не від того, що він запропонував аборт, а від того, що зробив це з таким видом, наче моя вагітність його зовсім не торкалась. Я сказала, що наші взаємини не можуть обмежуватися лише статтевими стосунками й абортами. Розмова ця трапилася в нього. Після моїх слів він сів за стіл, присунув до себе якусь книжку і, не повертаючися до мене, кинув:

„— Вони й не обмежуються. Але я, здається, досить ясно висловив свій погляд на дітей. Батьком я бути не хотів і не хочу. Ти не вбереглася від вагітності — твоя вина. Сама за неї й розплачуйся.

„Можеш уявити, яке це справило на мене враження? Не можеш?.. Від усього серця бажаю тобі не зазнати цього... Поки я збиралася з думками, він розгорнув книжку й промовив:

„— Зараз мені треба працювати. Якщо хочеш, можеш посидіти тут, але тихо.

„З цього й почалась моя хвороба, що надала тобі чимало турбот. Я зрозуміла, що в мене з Макаром усе кінчено. Але так не хотілося вірити цьому. Я написала йому листа, що, мовляв, згоджуюсь на аборт, що більше ніколи нічого подібного зі мною не трапиться. Принизилась до того, що обіцяла йому бути за найкращу полюбовницю. В цьому куверті ти знайдеш його відповідь. Прочитай її, щоб зрозуміти, що за людина Чемерис. Але й це не вбило остаточно моєї надії. Коли ти принесла звістку, що нас викликається до секретаря деканату, я подумала, що то Чемерис викликає мене — помиритися... Ти була свідком нашої передостанньої зустрічі... Але

це, звичайно, не причина для самогубства: можна було б перемучитися, зробити собі аборт, або навіть родити дитину й жити далі, забувши про Макара... Жити й жити...

„Та раптом я взнала, що ти зустрічаєшся з Чемерисом!.. Навіть більше: спробувавши заговорити про це з тобою, зрозуміла, що ти кандидатка йому в полюбовниці. Я не можу описати, що передумала в той вечір. Ні, ревнщів не було. Я вже не почувала тоді кохання до Макара. Думка, що ти опишишся в такому ж стані, як і я, мало не привела мене до божевілья. А гірш за все було те, що не могла я переконати тебе, що Чемерис — негідник. Надто ти була закохана в нього. Знов написала я йому листа, благаючи не чіпати тебе. Він не відповів. Я написала йому вдруге, а потім ще й ще. Аж поки не прислав він мені листівку. Вона теж тут... З приводу неї я пішла сьогодні вранці до Чемериса на квартиру. Але в кімнату до себе він мене не пустив, а сказав, що коли я за півхвилини не зникну, він покличе дворника вивести мене.

„І, нарешті, наша остання сьогоднішня зустріч. Це вже був край... у мене нема сили розказати тобі про все. Та й не повіриш ти жодному моему слову. А тому...

„Зараз я підходила до тебе. Ти спиш... Міцно спи, Галонько... Я ще почекаю годину, поки ти не заснеш так, що не поворухнешся, коли я навіть гукну тебе...

„Ну от... Прощай, Галонько... Не забудь Тосі“.

Папір вислизнув з безсилих Галиних пальців і тихо зашелестів, упавши на підлогу. Вона довго сиділа, підперши руками голову: не було ні думок, ні почуття, наче вся її істота заніміла...

Ранок за вікнами пояснішав — його похмура сірість химерно змішалася з жовтим світлом електрики...

Нарешті Галя взяла другий папірець і прочитала:

„Трохи чудове вражіння справив на мене твій

лист. Ти пішла тоді від мене навіть не попросившись, і це дало мені певність, що надалі ми зустрічатися не будемо. На віщо ж поновляти ті взаємини, що завдають тобі стільки лиха? Кохання лише тоді радісне, коли ніщо не порушує його спокійної течії. Продовження ж наших взаємин не дасть нам тепер задоволення. Тобі особливо, бо ти отруєна вагітністю. Ти, як кожна жінка, не зможеш пробачити мені аборт. Адже ні для кого не таємниця, що ви, жіночка, любите в нас не людину, не нас самих, а батька вашої майбутньої дитини. З. Фрейд гарно довів це в своїх творах... Що ж до мене, так я буду одвертий, щоб ти добре зрозуміла моє ставлення до кохання взагалі. Поезій я не читаю, але якось випадково побачив я такі рядки в Єсеніна, чи як там того віршомазя: "...правду землі подсмотрел я ребяческим оком: лижут в очередь кобели истекающую суку соком". Так от. Свою чергу я вже відбув. Цілком з цього задоволений. А тепер треба дати місце й іншим цуцикам... На все добре".

Листівка була й того коротша:

"Відповідаючи на ваші численні й докучні листи, спішу повідомити, що вас виключено з інституту за академнеуспішність. Коли ж ваше втручання в мої особисті справи не припиниться, я вживу й інших заходів... Крім того, ваша нервовість примушує мене думати, що ви стали гістеричкою. Гістерички ж людству непотрібні. Воно буде вдячно вам, коли ви знайдете в собі трохи сили, щоб викреслити себе з життя".

...Годинник показав пів на восьму. Галя вдяглась, сунула в кишеню все, що знайшла в конверті, і рішуче пішла до Чемериса.

11 Макар зовсім не здивувався її приходу: він знав, що його вчорашні слова, кинуті їй на прощання, вплинуть на неї як наказ. І зараз дивився на Галю з задоволеною посмішкою, не звертаючи уваги на її незвично блискучі очі, обведені синіми тінями, ні на

Її бліде лице з міцно стиснутими губами, ні на те, що вона безсило обіперлась на обдвірок. Ступнув до неї з розкритими для обіймів руками. Та так і залишився, бо Галя раптом випросталася й рвучко пройшла повз нього до столу. Стала там спиною до нього... Макар не втримав прикрого ворухіння бровей. І по неприємній павзі іронічно промовив:

— Добрий ранок, Галинко.

На це плечі їй помітно здригнули, але відповіді від неї він не дочекався. Знизавши від нерозуміння плечима, ще раз підійшов до неї і, стараючися своєму голосові надати теплоти, тихо спитав:

— Що це з тобою, дівчинко моя?

— Я прийшла поговорити з вами,— не повертаючись, напружено, наче важко було їй говорити, вимовила Галя.— Надовго я вас не затримаю. Ви можете навіть не знімати пальта... Ну, а коли на п'ять хвилин запізнитесь у деканат, так там нічого не станеться.

— Та я ще й не думаю йти. Це я хочу по хліб та цукор бігти, бо не снідав ще... Так краще за все ми от що зробимо: я таки побіжу, а ти за цей час трохи заспокойся. А за чаєм ми спокійно за все поговоримо. Гаразд?

— Мені все одно... Тільки чаю я пити не буду.

— Ну, ще чого вигадай,— засміявся Макар і пішов до дверей.— Так я зараз.

Лишившись на самоті, Галя враз ізщулилася й безсило сіла на стілець. Вчепилася нігтями собі в щоки, але болю не відчула. Потім знову випросталася. Огляділа кімнату. Прислухалась.

Упевнившись, що її ніхто не бачить і не чує, вона обережно висунула одну з шухляд стола. Там безладно лежали Макарові рукописи, начисто переписані його твердою рукою. По сірим плямкам бруду й по їх зім'ятості було видно, що не мало людей читало їх. На більшості стояли короткі помітки: „Не підє“, „Слабо“. Галя не могла зупинити гіркого

сміху — так от як оцінюється геніяльність Макарових творів, так от чому вони й досі не надруковані.

Другу шухляду завалено фотографіями. Але Галя лише невелику частину їх прогляділа: занадто вже багато було їх — великих і маленьких, групових і поодинчих. На групових Макар знімався поближче до середини; стояв або сидів з трохи схиленою головою, щоб показати своє високе чоло, і з упертим поглядом з-під насуплених бровей. На поодинчих він теж знімався так, щоб усім видно було його надзвичайно розвинений інтелект... Чимало було тут дівочих фотографій з любовними написами на звороті й без них: майже всі більш-менш нічогенькі студентки прикрашали цю колекцію. Була тут і Тося — коли вона знімалася, очі їй гляділи весело й задекирувано: з якою радістю спостерігали вони життя!

В третій шухляді знов лежали рукописи з такими ж образливими написами. Багато, видно, прикrostи завдали вони Макарові: рукописи, як і в першій шухляді, зжужмлено й запхнуто недбайливо.

Четверта ховала небагато речей. Декілька коробочок, чимсь наповнених, порожні маленькі пляшечки, олівці, ручки, пера, уламки розбитого скла. А в кутку з-під чистої ганчірки виглядало чорне держално невеликого револьвера. Галя було засунула шухляду, але відсунула знову, взяла обережно револьвер і, не глянувши на нього, поклала в кишеню пальта...

В останніх двох шухлядах охайними стопками лежали листи. І Галя надовго схилилася над ними... Більш за все було тут дівочих листів. Макар, видно, любив їх перечитувати — майже на всіх позалишалися сліди його пальців — і класифікувати: кожна з його колишніх полюбовниць мала свою стопку. Всіх листів і записок наче по одному трафаретові писано: сліпа пристрась і нерозсудливе схиляння перед Макаровою геніяльністю спочатку, потім обережні, тоскні докори й нарешті гірка розчарованість

і безсилі сльози. Галя уважно читала їх. Кожна стопка наче важкою каменюкою лягала їй на плечі. А очі робились іще сухішими, мов скляними — жодної сльозинки не було, наче висушив їх той огонь, що в ньому горіло зараз її тіло... І Тосині листи, що лежали тут же, нічим не відрізнялися від листів інших дівчат.

Не помітила, як повернувся Макар. Підвела голову лише тоді, як він вирвав у неї з рук листа й роздратовано засунув шухляду.

— Хто тобі дозволив лазити в мій стіл? — злісно крикнув він. — Адже це... це... чорт-зна-що!

Він хотів іще щось сказати, але не зміг. Тільки тепер він розглядів моторошну блідість Гаїногого лиця й порожнечу підведених до нього очей.

— Можете налити собі чаю, — без інтонацій вимовила вона, — а потім будемо говорити про... Тосине самогубство.

— Про що? — витріщився на неї Макар.

— Про Тосине самогубство, — все також мертво повторила вона — Сьогодні вночі вона повісилась... І в цьому винні ви. Це видно з її листа й з ваших записок до неї, що вона їх мені лишила. Крім того, я знайшла в вашому столі її листи до вас. Я їх заберу з собою. Заберу також і деякі листи інших дівчат. Я думаю, що секретар інститутського партосередку й прокурор дуже зацікавляться ними. От і все, що я хотіла вам сказати.

— Що ти там верзеш?

— Те, що ви чуєте... З Тосиних листів до вас дуже гарно можна довідатися, як ви штовхали її до самогубства. Зробивши її вагітною, ви відмовились хоч чим-будь допомогти їй, ви зробили так, щоб її було виключено з інституту, ви всіма засобами доводили їй, що самогубство — єдиний вихід для неї. Так само ви й з іншими дівчатами поводитись. З тією хіба ріжницею, що Тося була слабіша, ніж вони... Секретар деканату, що користується з своєї

посади для того, щоб тягти в своє ліжко студенток, а потім, коли вони йому набридли, виключає їх з інституту! Геній... Я побачу, чи допоможе вам ваша геніяльність виправдатися перед Контрольною Комісією й на суді.

— А як по-вашому — на буксирі тягти їх усіх я винен? — прохрипів Макар. — Чи харем заводити?

— Не знаю... — Галя знизала плечима й підвелась. — Нема в мене ні сил ні охоти на цю тему розмови розмовляти. Одно я знаю: ви злочинець... Пийте свій чай і йдіть у деканат. Там ми з вами ще зустрінемось.

Макар — збліднілий, тяжко дихаючий — стояв проти неї зі стиснутими кулаками, не відриваючи свого погляду від її нерухомого лиця. Галя, не оглядаючись на нього, ступнула до столу, відсунула шухляду з листами й без поквапу почала засовувати їх в кишені.

Але не встигла вона засунути й двох стопок, як Макар з усієї сили рвонув її за плечі й кинув на підлогу. З вищиреними зубами навалився на неї і, ухопивши її за комір пальта, підвів над її лицем кулак.

— Оддай! — прошипів він. — Усе віддай!.. Як собаку вб'ю!

Галя лежала на підлозі, скляними своїми очима впившись в перекривлене шаленою лютістю Макарове обличчя, низько схилене над нею. Навіть не спробувала вирватися. Тільки закусил губу й трохи зщулилася... Рука їй поволі просунулася в кишеню. Макар, помітивши цей рух, не витримав короткого задоволено-зневажливого смішка. Але смішок той застряв йому в горлі: Галина рука раптом вирвалася з кишені й зупинилась поміж їхніми обличчями — в очі Макарові глянуло чорне дуло револьверу.

— Геть од мене! — сказала Галя. — А то...

Може бути, якби тремтіла її рука, Макар зі сміхом вирвав би той револьвер і сам би почав видирати з її кишень усе, що там було. Але револьвер